

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ**

ЭКОЛОГИЯ ВА АГРАР ҲУҚУҚИ КАФЕДРАСИ

**Агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш
мавзусида ёзилган**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Бажарди: 4-курс “Тадбиркорлик-ҳуқуқий
фаолият” (бизнес ҳуқуқи) йўналиши талабаси
Нормаматов Йигитали Абдулазиз ўғли

Илмий раҳбар: Экология ва аграр ҳуқуқи
кафедраси ўқитувчиси **Ходжимуратов
Шерзод Абдиакимович**

ТОШКЕНТ - 2018

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Республикамиз барча соҳаларида кузатилгани каби қишлоқ хўжалигида ҳам чуқур ўйланган ва узоқни кўзлаган босқичма-босқич ислохотлар амалга оширилмоқда. Ислохотлар натижасида мамлакатимиз аграр соҳаси шиддат билан ривожланиб бормоқда. Ўзбекистон иқтисодиётининг таркибий қисми ҳисобланган қишлоқ хўжалиги соҳасида, аграр муносабатларни тўғри тартибга солишга қаратилган аграр сиёсатни олиб бормасдан иқтисодий самарадорликка эришиб бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев ўзининг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқида таъкидлаб ўтганидек, “Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади”¹.

Аграр соҳа республикамиз иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга. Биз ҳозирги вақтда 1,5-2 миллиард доллар миқдорида мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилмоқдамиз. Лекин ушбу соҳада йилига 10-15 миллиард доллар маҳсулот экспорт қилиш имконияти мавжуд. Маҳсулот тайёрлаш ва экспорт қилишда “Ўзагроэкспорт” акциядорлик жамияти, биржалар, **агрофирмалар** ва улгуржи компаниялар катта роль ўйнаши лозим. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини самарали реализация қилиш жуда муҳим масаладир².

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш, сотиш ва экспорт қилиш борасида амалга оширилаётган ишларда агрофирмалар алоҳида ўринга эга.

Агрофирмалар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий

¹ Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи.-Тошкент: Ўзбекистон, 2016. -56.б. 15-бет.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Г. Халқ сўзи. 2017 йил 22 декабрь.// <http://www.prezident.uz/uz/lists/view/1371>

ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”³ги ПФ-3709-сонли Фармони асосида мамлакатда мева-сабзавот маҳсулоти ва узум етиштириш ва уни комплекс қайта ишлашни ривожлантириш, унинг самарадорлиги ва сифатини янада ошириш, шунингдек, зарур экспорт базасини яратишнинг энг муҳим шарти сифатида ташкил этилган. Агрофирма фермер хўжаликлари ва аҳоли томонидан етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни қайта ишлаш ҳамда сотиш асосий фаолияти бўлган юридик шахс ҳисобланади.

Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ўсиш суръати йилига ўртача 9-10 фоизни ташкил этмоқда. Шунингдек, маҳсулотнинг экспорт ҳажми ҳам йилдан-йилга ортмоқда. Сўнгги 5 йилда мамлакатда озиқ-овқат соҳасини жадал ривожлантириш ва диверсификациялаш унинг хом ашё базасини кенгайтириш ва маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажминини ошириш имконини берди. Жумладан, мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1,6 бараварга, гўшт маҳсулотлари – 1,4 бараварга, сут маҳсулотлари – 1,4 бараварга ошди. Бугунги кунда республикада 9760 дан ортиқ озиқ-овқат корхоналари фаолият кўрсатиб келмоқда. Йилга ўртача 1,74 млн.тонна мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш имкониятига эга бўлган 270 дан ортиқ корхона фаолият юритмоқда⁴. Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш имкониятига эга бўлган 270 дан ортиқ корхоналар орасида агрофирмалар ҳам мавжуд.

Бугунги кунда мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни қайта ишлаш ҳамда сотиш асосий фаолияти бўлган агрофирмаларнинг олдида турган вазифалари янада долзарблик аҳамиятига эга бўлиб бормоқда. Чунки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 мартдаги ПҚ-2505 сонли Қарори билан тасдиқланган “2016-2020 йилларда озиқ-овқат маҳсулотлари хом ашё базасини, мева-сабзавот ва гўшт-сут маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни янада ривожлантириш, ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажмларини ошириш чора-

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 2-сон, 6-модда; 2009 й., 10-11-сон, 105-модда; 15-сон, 180-модда; 2011 й., 4-5-сон, 32-модда; 2011 й., 52-сон, 558-модда.

⁴ Иқтисодиёт вазирлиги томонидан 2017 йил 4 апрель куни тошкент шаҳрида ўтказилган “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича олиб борилаётган ислохотлар ва истиқболдаги вазифалар”га бағишланган матбуот брифинги материалларидан олинди. https://mineconomy.uz/sites/default/files/press-reliz_ozb_04.04.2017.pdf

тадбирлари тўғрисида”⁵ги ҳамда 2017 йил 6 январдаги ПҚ-2716 сонли “2017-2018 йилларда мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш ва чуқур қайта ишлаш кувватларини ташкил этишни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги дастурлар доирасида 740,1 млн доллар қийматга тенг 434 та лойиҳа амалга оширилиши белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”⁶ ПФ-4947-сонли фармони билан тасдиқланган “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг 3.3-банди, яъни “Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш”га мувофиқ, пахта ва ғалла экин майдонларини қисқариши ҳисобига картошка, сабзавот, интенсив боғ, тоқзор, озуқа экинлари ва мойли экинлар жойлаштириш белгиланган. Дастурларда озиқ-овқат маҳсулотлари хом ашё базасини, мева-сабзавот маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни янада ривожлантириш, ички истеъмол бозорини маҳаллий маҳсулотлар ҳисобига тўлдириш ва юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотларни экспорт қилишни кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Мазкур дастурларни амалга ошириш натижасида 2017-2021 йилларда қишлоқ хўжалигида озиқ-овқат маҳсулотлари хом ашёсини ишлаб чиқариш ўртача 1,4 бараварга, жумладан мева-сабзавот ва узум — 1,4 бараварга, гўшт — 1,3 бараварга, сут — 1,5 бараварга кўпаяди. Мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти 2021 йилда 2016 йилга нисбатан 2,3 бараварга, қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми эса 2 бараварга ошиши таъминланади⁷. Ушбу қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, сотиш ва экспорт қилишда агрофирмалар фаолияти муҳим аҳамият касб этади.

⁵ Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2016 г., № 51, ст. 580, 2017 г., № 33, ст. 833.

⁶ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда, 37-сон, 982-модда.

⁷ Иқтисодиёт вазирлиги томонидан 2017 йил 4 апрель куни тошкент шаҳрида ўтказилган “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича олиб борилаётган ислохотлар ва истикболдаги вазифалар”га бағишланган матбуот брифинги материалларидан олинди. https://mineconomy.uz/sites/default/files/press-reliz_ozb_04.04.2017.pdf

Бугунги кунда республикаимиз аграр соҳасида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида қишлоқ хўжалиги тадбиркорлари, хусусан агрофирмаларнинг ҳуқуқий мақомидаги ўзгаришлар ва уларнинг фуқаролик муомаласидаги иштирокини яхлит бир бутун масалаларини тизимли тадқиқ этишга объектив эҳтиёжни вужудга келтирмоқда. Айниқса, агрофирмаларни ташкил этиш, уларнинг фаолияти ва шартномавий муносабатлари ўрганиш илмий қизиқиш доирасидан четда қолиб келмоқда. Бир сўз билан айтганда, агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш ҳолати ва даражаси бугунги кун талабидан ортда қолмоқда. Шу маънода агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш масалаларини ёритиб бериш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Агрофирмалар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллашувига хизмат қилувчи асослантирилган ғоялар, фикрлар бериш, мавзуга оид қонунчиликдаги мавжуд бўшлиқларни тўлдириш мақсадида таклифлар ишлаб чиқиш зарурати ушбу татқиқот ишининг долзарблигини белгилайди.

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Мавзунини ўрганиш жараёнида ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар, фикр ва мулоҳазалар агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган қонунчиликни такомиллаштиришда қўлланилиши, қишлоқ хўжалик тадбиркорлари ҳисобланган агрофирмалар фаолиятида тавсиявий аҳамият касб этиши мумкин. Ушбу малакавий иш тадқиқоти натижаси ҳисобланган хулосалардан “Аграр ҳуқуқи” фани бўйича ўқув, илмий адабиётларни ёзишда, маъруза ва семинар дарсларини олиб боришда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Қишлоқ хўжалик корхонаси сифатида агрофирмаларнинг соҳа ривожигаги ўрни, уларни ташкилий-ҳуқуқий шакллари, агрофирмаларни ташкил этиш тартиби, улар фаолиятини ҳуқуқий асослари, агрофирмани қайта ташкил этиш ва тугатишнинг ҳуқуқий тартиби билан боғлиқ масалалар Ўзбекистан Республикасининг аграр, фуқаролик ва тадбиркорликка оид қонунчилиги асосида бакалавр битирув малакавий иши даражасида ўрганилди. Малакавий ишда агрофирмаларнинг ташкил

этилишини ҳуқуқий тартиби ва фаолиятининг ҳуқуқий асослари илмий-назарий ва амалӣ жиҳатдан ўрганилди. Агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш бўйича асослантирилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот **объектини** агрофирмалар фаолиятига оид ижтимоӣ муносабатлар ташкил этади. Тадқиқотнинг **предмети** сифатида агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солувчи қонунчилик, статистик маълумотлар ва илмий адабиётлар ўрганилди.

Ишнинг мақсади агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишни ўзига хос жиҳатларини ва бу борадаги амалдаги қонунчиликни таҳлилий ўрганиш ҳисобланади. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун тадқиқотнинг қуйидаги **вазифалари** белгиланди:

- ✓ агрофирмани қишлоқ хўжалик корхонаси сифатидаги ташкилий-ҳуқуқий шакллариини ўрганиш;
- ✓ агрофирмаларни ташкил этишни ҳуқуқий тартибини ёритиш; агрофирманинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ёритиш;
- ✓ агрофирмалар томонидан тузиладиган шартномаларни кўриб чиқиш;
- ✓ агрофирмани қайта ташкил этиш ва тугатишнинг ҳуқуқий тартибини ёритиш;
- ✓ айрим хорижий мамлакатларнинг аграр сиёсатини таҳлилий ўрганиш;
- ✓ агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган қонунчиликни такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишини тузилиши. Малакавий иш тузилиши жиҳатидан кириш, учта боб, саккизта параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

I-БОБ. АГРОФИРМАЛАРНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ШАКЛЛАРИНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

1.1. Аграр ислохотлар шароитида қишлоқ хўжалик корхоналарининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари тақомиллашуви

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоғи ҳисобланади. Соҳанинг давлат ва жамият ҳаётидаги ўрнидан келиб чиқиб, республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар шароитида, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини ва аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш, аграр сектор ишлаб чиқаришининг самарадорлигини ошириш, қишлоқларни обод этиш асосида қишлоқ аҳолисининг даромадлари ва турмуш даражасини юксалтириш вазифаларини амалга оширилишини кўзда тутувчи оқилона аграр сиёсат олиб борилмоқда. Давлат аграр сиёсатни амалга оширар экан, аграр бозор, инвестиция, кредит, молия, илмий техникавий ва технологик фаолият, солиқлар ва солиққа тортиш, ижтимоий муҳит каби қишлоқ хўжалик корхоналарини мақбул ташкилий-ҳуқуқий шакллари топиш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Бозор иқтисодиётига ўтиш, иқтисодий муносабатларни янгилаш институционал (муассасалар соҳасидаги) ўзгаришларни амалга оширишни, бошқаришнинг тегишли структурасини яратишни талаб қилмоқда”⁸.

Ислохотларга қадар мавжуд бўлган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши хўжалик юритишнинг режали усулига мослаштирилган корхоналар тузилмасига, яъни жамоа хўжаликлари (колхоз) ва давлат хўжаликлари(совхоз)га эга эди. Айнан шу хусусиятлар қишлоқ хўжалигидаги институционал ва таркибий ўзгаришларнинг белгилаб берди. Бозор иқтисодиётига ўтиш аграр тадбиркорликнинг янги тузилмасини яратишни тақозо этди⁹.

⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.:Ўзбекистон, 1995. 42-Б.

⁹ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. “Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги”. Ўқув қўлланма.-Т.:

Республикамызда амалга оширилган иқтисодий ислоҳотлар жараёнида қишлоқ хўжалик корхоналарининг мулк шакллари ўзгарди, қишлоқда хўжалик юритишнинг кооператив (шаркат) хўжаликлари, ижарачилар уюшмалари, очик ва ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятлари, фермер хўжаликлари, корпорациялар, агрофирмалар, хусусий фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари каби ўндан ортиқ ташкилий-ҳуқуқий шакллари қарор топди. Таъкидлаш лозимки, қишлоқ хўжалик корхоналари кўп жиҳатдан ҳам шаклан, ҳам мазмунан бозор муносабатлари талаблари доирасида ўз фаолиятларини такомиллаштириб бормоқдалар, уларда ислоҳотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Республикамызда қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоеън этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида мамлакат аҳолисини экологик тоза ва сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминланиши, қишлоқда аҳоли даромадининг ошиши, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими, пахта бозори фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди. Бу натижаларга иқтисодиётни таркибий қайта қуриш ва модернизациялаш, унинг муҳим тармоқларини техник ва технологик янгилаш жараёнларини жадаллаштириш, қишлоқ хўжалигида чуқур ислоҳотлар ва янги самарали хўжалик юритиш шаклларига ўтиш орқали эришилди. Маълумотларга кўра, 2018 йилнинг январь-март ойларида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулот (хизматлар)нинг умумий ҳажми 5 521,1 млрд. сўмни ёки 2017 йилнинг мос даврига нисбатан 101,8 %ни, шу жумладан деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматлар—5 443,2 млрд. сўмни (101,8 %), ўрмон хўжалигида—27,9 млрд. сўмни (100,9 %), балиқ хўжалигида —50,0 млрд. сўмни (105,1 %) ташкил қилди. 2018 йилнинг январь-март ойларида ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий ҳажмининг ўсиши

2017 йилнинг мос даврига нисбатан 101,8 % ни, шу жумладан, деҳқончилик маҳсулотлари—101,9 % ни, чорвачилик маҳсулотлари —101,8 % ни ташкил килди. Хўжаликлар тоифалари бўйича таҳлиллар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар умумий ҳажмининг 87,5 % и— деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига, 6,3 % и — фермер хўжаликларига, 6,2 % и— қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларга тўғри келишини кўрсатди¹⁰.

Амалга оширилган иқтисодий ислохотлар натижасида бугунги кунда Республикамизда қишлоқ хўжалик корхоналарининг қуйидаги ташкилий-ҳуқуқий тузилмалари фаолият кўрсатмоқда:

- ✓ фермер хўжаликлари;
- ✓ деҳқон хўжаликлари;
- ✓ қишлоқ хўжалик кооператив (ширкат) хўжаликлари;
- ✓ ижара жамоалари;
- ✓ Масъулияти чекланган жамиятлар;
- ✓ хусусий корхоналар;
- ✓ агрофирмалар;
- ✓ қўшма корхоналар.

Бугунги кунга келиб Республикамизда тадбиркорлик фаолияти субъектлари орасида фермер хўжаликларига ҳам катта аҳамият берилмоқда. Бу соҳани ривожлантириш мақсадида, мамлакатимизда 2004 йил 26 августда “Фермер хўжалиги тўғрисида”¹¹ги янги таҳрирдаги қонун ва бир қанча Президент фармонлари, қарорлари қабул қилинди. Бу борада сўнгги йилларда қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар фермер хўжаликлари фаолиятини аҳамиятидан дарак беради деган фикрни билдирсак хато бўлмайди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ

¹⁰ <https://stat.uz/uz/182-ofytsyalnaia-statistika-uz/makropokazately-uz/2323-o-zbekiston-respublikasining-makroiqtisodiy-ko-rsatkichlari-3>

¹¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 40-41-сон, 433-модда; 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 52-сон, 555-модда; 2011 й., 37-сон, 374-модда; 2012 й., 37-сон, 421-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.

хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида¹²” 2017 йил 9 октябрдаги ПФ-5199-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида¹³” 2017 йил 10 октябрдаги ПҚ-3318-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида¹⁴” 2018 йил 26 апрелдаги ПҚ-3680-сон қарорини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Фермер хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ҳамда қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа фаолият турлари билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъектидир. Амалдаги қонунчилик кўра, фермер хўжаликлари очик тендр танловлари орқали ташкил этилади. Фермер хўжалиги Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий субъекти ҳисобланади. Кўп тармоқли фермер хўжалиги қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш билан бирга қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш, сақлаш ва реализация қилиш, саноат ишлаб чиқариши, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа фаолият турлари билан шуғулланади.

Фермер хўжалиги шу хўжалик бошлиғи томонидан ташкил этилади, у фермер хўжалигига тегишлича алоҳида мол-мулк ажратиб беради ва уставини тасдиқлайди. Фермер хўжалиги ташкил этиш учун унинг бошлиғи белгиланган тартибда ер участкаси олиши керак.

Фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларда ва захира ерларда ташкил этилади. Чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжалиги камида 30 шартли бош чорва моли бўлган тақдирда ташкил этилади. Чорвачилик маҳсулоти етиштиришга

¹² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.10.2017 й., 06/17/5199/0078.

¹³ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.10.2017 й., 07/17/3318/0094-сон; 19.01.2018 й., 06/18/5304/0591-сон; 27.04.2018 й., 07/18/3680/1110-сон.

¹⁴ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.04.2018 й., 07/18/3680/1110-сон

ихтисослаштирилган фермер хўжалигига бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами бир шартли бош чорва молга ҳисоблаганда Андижон, Наманган, Самарқанд, Тошкент, Фарғона ва Хоразм вилоятларидаги суғориладиган ерларда камида 0,3 гектарни (наслдор чорвачилик фермер хўжаликлари учун 0,5 гектарни), бошқа вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикасидаги суғориладиган ерларда тегишинча, камида 0,45 гектарни (наслдор чорвачилик фермер хўжаликлари учун 0,6 гектарни), суғорилмайдиган (лалмикор) ерларда эса камида 2 гектарни ташкил этади. Дехқончилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжаликларига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами пахтачилик ва ғаллачилик учун камида 30 гектарни, ғаллачилик ва сабзавотчилик учун камида 10 гектарни ташкил этади. Ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ва бошқа экинларни етиштириш учун камида 1 гектарни ҳамда кўпи билан 5 гектарни ташкил этади. Ер участкалари берилганда фермер хўжалиги ўз зиммасига қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги (уч йил учун ўртача йиллик ҳосил ҳисобида) қонун ҳужжатларида белгиланган норматив ҳосилдорликдан кам бўлмаслигини таъминлаш мажбуриятини олади. Бу мажбурият ер участкасини ижарага олиш шартномасида мустаҳкамлаб қўйилади.

Дехқон хўжалигидаги фаолият тадбиркорлик фаолияти жумласига киради. Дехқон хўжалиги фаолияти Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”¹⁵ги қонуни билан тартибга солинади. Дехқон хўжалиги аъзоларининг истагига кўра, юридик шахс ташкил этган ҳолда ва юридик шахс ташкил этмасдан амалга оширилиши мумкин. Дехқон хўжалиги ўз фаолиятида ёлланма меҳнатдан доимий асосда фойдаланиши мумкин эмас.

Дехқон хўжалиги - оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 88-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; 5-сон, 89-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2005 й., 21-сон, 148-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; , 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда, 52-сон, 555-модда; 2010 й., 35-36-сон, 300-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда.

эгалик қилиш учун оила бошлиғига бериладиган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиради ва реализация қилади. Деҳқон хўжалиги аъзолари жумласига биргаликда яшаётган ва деҳқон хўжалигини биргаликда юритаётган оила бошлиғи, унинг хотини (эри), болалари, шу жумладан фарзандликка олинган болалари, тарбияга олган болалари, ота-оналари, меҳнатга қобилиятли ёшга етган бошқа қариндошлари киради. Деҳқон хўжалиги бошлиғи қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи берилган оила бошлиғи ёки оиланинг муомалага лаёқатли аъзоларидан биридир. Деҳқон хўжалигининг бошлиғи вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотган тақдирда ёки узоқ вақт бўлмаганда у ўз мажбуриятларини бажариш ваколатини шу хўжалик аъзоларидан бирига беришга ҳақлидир.

Деҳқон хўжалиги ихтиёрийлик асосида тузилади ҳамда фуқарога белгиланган тартибда ер участкаси берилганидан ва деҳқон хўжалиги давлат рўйхатига олинганидан кейин ташкил этилган ҳисобланади. Деҳқон хўжалиги қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларда ва дов-дарахтлар билан қопланмаган ўрмон фонди ерларида, шунингдек захира ерларда ташкил этилади. Деҳқон хўжалигини юритиш учун ер участкасини олишга муҳтож бўлган фуқаролар яшаш жойидаги туман (шаҳар) ҳокимига оиласининг таркибини ва ер участкасининг мўлжалланган жойини кўрсатган ҳолда ариза беради.

Туман (шаҳар) ҳокими ер участкаларини бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чиқувчи комиссиянинг ҳулосаси асосида деҳқон хўжалигини юритиш учун фуқароларга ер участкалари бериш тўғрисида қарор қабул қилади ёки аризачига ер участкаси бериш бўйича асослантирилган рад жавобини юборади. Туман (шаҳар) ҳокимининг ер участкаси беришни рад этиш тўғрисидаги қарори устидан судга ёки бўйсунув тартибида юқори турувчи органга, мансабдор шахсга шикоят қилиниши мумкин.

Деҳқон хўжалиги давлат рўйхатига олингач, унга деҳқон хўжалиги бошлиғига ер участкасига умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини берувчи давлат

хужжати ҳамда давлат рўйхатидан ўтказилганлик тўғрисидаги белгиланган намунадаги гувоҳнома берилади.

Томорқа ер участкаси - қишлоқ хўжалик маҳсулотини эркин савдо ҳамда оила эҳтиёжлари учун етиштириш, шунингдек якка тартибдаги уй-жой қурилиши ҳамда уй-жойни ободонлаштириш мақсадида оила аъзоларидан бирига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва ўлчамларда ажратиб бериладиган ер участкасидир.

Мисол учун, оилали ва қишлоқ жойларда камида уч йил мобайнида яшаб турган фуқароларга деҳқон хўжалиги юритиш учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга томорқа ер участкаси суғориладиган ерларда 0,35 гектаргача ва суғорилмайдиган (лалмикор) ерларда 0,5 гектаргача ўлчамда, чўл ва саҳро минтақасида эса суғорилмайдиган яйловлардан 1 гектаргача ўлчамда берилади. Қишлоқ жойларда камида уч йил яшаб турганлик тўғрисидаги талаб янги суғориладиган ер массивлари учун қўлланилмайди. Бунда деҳқон хўжалиги юритиш учун бериладиган ер участкасининг ўлчами якка тартибда уй-жой қуриш учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга илгари берилган ёки бериладиган ер участкасини ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Деҳқон хўжалиги юритиш учун ер участкалари иморатлар ва иншоотлар қуриш ҳуқуқисиз берилади. Мазкур қоида якка тартибда уй-жой қуриш учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга илгари берилган ёки бериладиган ер участкаларига татбиқ этилмайди. Деҳқон хўжалигига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга берилган томорқа ер участкалари хусусийлаштирилиши ва олди-сотди, гаров, ҳадя, айирбошлаш объекти бўлиши мумкин эмас. Ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи кредит олиш учун гаровга қўйилиши мумкин.

Иқтисодий ислохотлар шароитида нисбатан рентабеллиги паст деб қаралиб, тугатиш жараёнларини босқичма-босқич ўтказаятган яна бир қишлоқ хўжалик корхонаси қишлоқ хўжалик кооперативи (шикат хўжалиги)

ҳисобланади. Унинг фаолияти Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида¹⁶”ги қонуни билан тартибга солинади.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) - товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш учун пай усулига ва асосан оила (жамоа) пудратига, фуқароларнинг ихтиёрий равишда бирлашишига асосланган, юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритувчи субъектдир. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) фаолиятининг асосий тури қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштиришдир.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш билан бир қаторда кооперативнинг (ширкат хўжалигининг) ўз ҳудудида ҳам, шунингдек ундан ташқарида ҳам қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш, озиқ-овқат маҳсулотлари, халқ истеъмол моллари, ишлаб чиқариш-техника аҳамиятига эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш, савдо-сотик, таъмирлаш ва қурилиш ишлари, юридик ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатиш, шунингдек қонунларда тақиқланмаган бошқа фаолият турлари билан шуғулланишга ҳақли.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) унинг муассислари томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилади. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) аъзоларининг сони кооператив (ширкат) фаолияти ихтисослашувидан келиб чиқиб унинг уставида белгилаб қўйилади. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) туман ҳокимлигида давлат рўйхатига олинган кундан бошлаб ташкил этилган деб ҳисобланади ва юридик шахс ҳуқуқларига эга бўлади.

Ёши 16 га тўлган, кооператив (ширкат) уставини тан олувчи ва унинг талабларига риоя этувчи, кооператив (ширкат) фаолиятида ва унинг жамғармаларини шакллантиришда иштирок этувчи жисмоний шахслар қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) аъзоси бўлишлари мумкин.

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 84-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 52-сон, 555-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда.

Юридик шахслар ҳам қишлоқ хўжалиги кооперативининг (ширкат хўжалигининг) жамоа аъзолари бўлишлари мумкин. Кооперативлар (ширкатлар) ва уларнинг жамоа тарзидаги аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатлар шартнома асосида олиб борилади. Қишлоқ хўжалиги кооперативига (ширкат хўжалигига) аъзо бўлиб кириш берилган ариза асосида амалга оширилади. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) бошқарувининг (раисининг) кооперативга (ширкатга) қабул қилиш тўғрисидаги қарори кооперативнинг (ширкатнинг) умумий мажлисида ариза берган шахснинг иштирокида тасдиқланиши лозим. Бундай қарорни қабул қилиш ва уни тасдиқлаш тартиби кооператив (ширкат) уставида белгиланади. Қишлоқ хўжалиги кооперативини (ширкат хўжалигини) бошқариш ўзини ўзи бошқариш, ошкоралик, кооператив (ширкат) фаолияти масалаларини ҳал этишда унинг аъзолари иштирок этиши асосида амалга оширилади.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалик соҳасида фермер, деҳқон ва ширкат хўжаликлари билан бир қаторда масъулияти чекланган жамиятлар, хусусий корхоналар, қўшма корхоналар ва агрофирмалар фаолият юритмоқда. Амалдаги қонунчиликка кўра, агрофирмалар масъулияти чекланган жамиятлар, хусусий ва қўшма корхоналар шаклида ташкил этилиши мумкин. Ушбу тадбиркорлик субъектларини агрофирмаларни ташкилий-ҳуқуқий шакллари сифатидаги фаолияти ва уларнинг ҳуқуқий асосларини кейинги параграфда кўриб чиқамиз.

1.2. Агрофирма қишлоқ хўжалик корхонаси сифатида

Республикамиз иқтисодиёти, жумладан аграр соҳада амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки қўлга киритилаётган ютуқ ва мувоффақиятларнинг асосида иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялашнинг ўрни ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Ушбу жараёнда Республика агросаноат мажмуасининг етакчи таркибий тузилмаларидан бири ҳисобланган, мева-сабзавот ва узумчилик қуйи мажмуасида ҳам таркибий ўзгаришлар ва модернизациялашни амалга ошириш орқали, мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари бозорини бозор иқтисодиёти

тамойиллари ва жаҳон бозори конъюктураси талабларига тўлиқ жавоб берадиган қилиб ривожлантириш тармоқдаги мавжуд ресурс салоҳияти ва ички захиралардан тежамкорлик билан ҳамда самарали фойдаланишни талаб этади¹⁷.

Бунда қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг саноат билан интеграциясига асосланган, агросаноат хўжалик юритиш шакли муҳим ўринни эгаллайди. Агросаноат ишлаб чиқаришининг объектив зарурлиги бир қатор сабабларга боғлиқ. Маълумки, кўпчилик қишлоқ хўжалик тармоқларида ишлаб чиқариш мавсумий характерга эга, бу эса ўз навбатида молиявий ва бошқа воситаларнинг келиб тушиши, ер ва бошқа ресурслардан фойдаланиш, иш кучи бандлигининг иқтисодий муаммолари билан боғланган. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар тез бузилади, ҳосилни йиғиштириш ва қайта ишлаш технологиялари ўртасидаги фарқлар шуни тақозо қилади. Кўпчилик, айниқса мева - сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш саноатида ҳам мавсумийлик мавжуд. Қишлоқ хўжалигида ва қайта ишлаш саноатида тиғиз иш пайтлари мос келмайди. Ана шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг саноат билан бирлашиши зарурияти туғилади. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг саноат билан оқилона қўшилиши қишлоқ хўжалик дала ишларини ўз вақтида ўтказиш, қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлашни чуқурлаштириш, маҳсулотни қулай вақтларда сотиш, иш кучини йил давомида бандлигини, бир маромда пул ресурслари тушиб туришини, пировард натижада ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишни таъминлашга имкон беради. Бошқа томондан, бундай бирлашиш саноат ишлаб чиқаришда ҳам қулай - меҳнат, моддий ва молиявий ресурсларни манёвр қилишга, бир текисда хом ашё юкламасини ташкил қилиш учун имконият яратади. Агросаноат шаклланмалари турлича бўлиши мумкин: агросаноат корхоналари ва бирлашмалари, агрофирмалар, агросаноат комбинатлари ва бошқалар.

Ўзбекистан Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни

¹⁷ О.И.Ҳалимов, А.Р.Садыков, Н.Болтаев. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида агрофирмалар фаолиятини ривожлантириш. <http://maqolalar.uz/iqtisodiyot-va-boshqaruv/qishloq-xojaligi-iqtisodiyoti/1182-itisodietni-modernizatsiyalash-sharoitida-agrofirmlar-faoliyatini-rivozhlantirish.html>

чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”¹⁸ги ПФ-3709-сонли Фармони ва 2006 йил 11 январдаги ПҚ-255-сонли “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислоҳ қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”¹⁹ги қарорига мувофиқ мева-сабзавотчилик ва узумчиликка асосланган фермер хўжаликлари ҳамда улар таъсисчилигида агросаноат фирмаларини ташкил этиш масаласи белгилаб берилди.

Президент фармонида агросаноат фирмаларини шакллантириш ва фаолиятини ташкил қилишнинг қуйидаги асосий тамойиллари кўрсатиб ўтилди:

а) агрофирмалар фермер хўжаликлари томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилади, айти чўгда муассислар таркибига фермерлар билан бир қаторда барқарор хўжалик алоқалари ва илғор ишлаб чиқариш технологияларига эга бўлган, шунингдек, яқин ҳудудда жойлашган мева-сабзавот ва узумчилик маҳсулотларини қайта ишлайдиган корхоналар кириши мумкин;

б) агрофирмалар исталган ташкилий-ҳуқуқий шаклда, жумладан хорижий инвесторлар иштирокидаги қўшма корхоналар шаклида ташкил қилиниши мумкин;

в) фермер хўжаликларининг агрофирма таркибига кирган қайта ишловчи ва бошқа корхоналар билан ўзаро муносабатлари тузилган узоқ муддатли шартномалар асосида амалга оширилади, уларда томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жумладан етказиб бериладиган маҳсулотнинг камида 30 фоизига аванс берилишини ва кейин унинг харид қилинишини таъминлаш аниқ белгилаб қўйилади;

г) агрофирма муассислари — фермер хўжаликлари шартномадан ташқари етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотини ўз хоҳишига қараб ички бозор ва экспортга сотади.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 2-сон, 6-модда; 2009 й., 10-11-сон, 105-модда; 15-сон, 180-модда; 2011 й., 4-5-сон, 32-модда; 2011 й., 52-сон, 558-модда

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 2-сон, 8-модда, 27-сон, 246-модда; 2009 й., 15-сон, 180-модда; 2010 й., 20-сон, 151-модда; 2011 й., 52-сон, 561-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.11.2017 й., 07/17/3398/0282-сон

Агросаноат фирмалари²⁰ таркибига фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари ва бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги корхоналари, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ва хом ашёсини қайта ишловчи корхоналар, агрофирмалар ишлаб чиқарган гўшт, сут ва бошқа маҳсулотларни сотадиган ташкилотлар ва корхоналар кириши мумкин. Агрофирма фаолиятида шартнома асосида халқ хўжалигининг бошқа тармоқлари корхона ва ташкилотлари ҳам қатнашиши мумкин. Агрофирма таркибига кирувчи фермер ва деҳқон хўжаликлари, қайта ишловчи ва бошқа корхона ва ташкилотлар ўзларининг хўжалик мустақиллиги ва юридик шахс сифатида ҳуқуқини сақлаб қоладилар. Агрофирма таркибига кирувчи корхона ва ташкилотлар, ундан эркин чиқиб кетиш ҳуқуқига ҳам эга.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”²¹ги 42-сонли қарорига мувофиқ “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида” Низом тасдиқланган. Бугунги кунда республикамізда ташкил этилган агрофирмалар ўз фаолиятини ушбу низом асосида олиб бормоқдалар.

Ўзбекистан Республикаси Президентининг “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3709-сонли Фармони ва “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги низомда тижоратчи ташкилот ҳисобланган агрофирмалар “қонунда назарда тутилган ҳар қандай **ташкилий-ҳуқуқий шаклда** ташкил этилиши мумкин”лиги қайд этилган (Фармоннинг 4, низомнинг 6 банди).

²⁰ Агросаноат фирмалари ва агрофирма бир хил маънони билдиради.

²¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 11-сон, 84-модда; 2009 й., 10-11-сон, 115-модда, 15-сон, 190-модда; 2012 й., 8-9-сон, 85-модда

Республикамиз агрофирмалари амалиётини кузатар эканмиз улар ташкилий жиҳатдан асосан масъулияти чекланган жамиятлар, хусусий корхоналар ва қўшма корхоналар шаклида фаолият юритаётганлигини кўришимиз мумкин. Шу сабабли биз тадқиқот ишида масъулияти чекланган жамиятлар, хусусий корхоналар ва қўшма корхоналар фаолиятини таҳлил қилмоқчимиз.

Президент фармонида “хорижий инвесторлар иштирокидаги агросаноат фирмаларини ихтиёрийлик асосида шакллантириш” мамлакатда мева-сабзавот маҳсулоти ва узум етиштириш ва уни комплекс қайта ишлашни ривожлантириш, унинг самарадорлиги ва сифатини янада ошириш, шунингдек, зарур экспорт базасини яратишнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида эътироф этилди. Хозирги кунда хорижлик ишбилармонлар Ўзбекистонни ўзлари учун энг қулай ва ишончли шерик деб ҳисоблаб келмоқда. Сабаби, республикамизда хорижий инвесторлар учун қулай инвестицион муҳит яратилди. Шунинг асосида ўз сармояларини республикамизга жойлаштириш ва биз билан узоқ муддатли ҳамкорлик қилиш истаги ортиб бормоқда. Республикамизда яратилган қулай инвестицион муҳитнинг асосий омиллари мамлакатимиздаги қулай сиёсий барқарорлик, бой хом ашё ресурслари мавжудлиги ҳамда қўшма тадбиркорликнинг ҳуқуқий асоси яратилганлиги билан белгиланади.

Қўшма корхона ҳуқуқ субъектчилиги бўйича юридик шахс ҳисобланади. Тадбиркорликнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклларида бири бўлган қўшма корхоналарнинг юзага келиши — бу, кўп укатли иқтисодиётни шаклланишининг бир усулидир. Қўшма корхоналар аралаш мулкчиликнинг кўриниши ҳисобланади, бунда давлат, жамоа ва хусусий мулк умумлашади. Корхонанинг ўзи бир неча давлатларнинг таъсисчилари шартномалари асосида шаклланади. Бу ерда таъсисчилар давлат корхоналари ва ташкилотлари, жамоа хужаликлари, ҳиссадорлик жамиятлари ва жамоат ташкилотлари булиши мумкин. Бундан ташқари, айрим фукаролар (жисмоний шахслар) ҳам таъсисчи булиш ҳуқуқига эгадирлар. Чет элда ўз корхонасини ташкил этаётган корхона барча ишлаб чиқариш жараёнини ўзи яратади.

Қўшма корхонага берилган тушунча ва талаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.11.1996 йилги “Хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналарга бериладиган қўшимча рағбатлантириш омиллари ва имтиёзлар тўғрисида”²²ги ПФ-1652-сонли Фармонида ўз аксини топган. Унга кўра қуйидаги шартларга жавоб берадиган янгидан ташкил этиладиган корхоналар бўлган хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналар жумласига киради:

- ✓ корхонанинг низом жамғармаси 600 миллион сўмдан кам бўлиши мумкин эмас;
- ✓ корхона иштирокчиларидан бири албатта хорижий, юридик шахс бўлиши шарт;
- ✓ хорижий сармоялар улуши корхона низом жамғармасининг камида 30 фоизини ташкил этиши зарур.

Янги ташкил этилаётган корхоналар мазкур шартларга жавоб бермаган тақдирда хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналар жумласига кирмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шунингдек «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги қонуннинг 6-моддасидан келиб чиқиб қўшма корхонага таъриф беришимиз мумкин. **Қўшма корхона деганда**, акцияларининг (улушлари, пайларининг) ёки устав жамғармаининг ўттиз фоизини чет эл инвестициялари ташкил этадиган, тегишли тартибда давлат рўйхатидан ўтган корхона тушунилади.

Агрофирмалар ташкил этишнинг яна бир ҳуқуқий шакли Хусусий корхона ҳисобланади. Хусусий корхоналарнинг ҳуқуқий асосларини Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, “Хусусий корхона тўғрисида”ги, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил этади.

²² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 1-сон, 2-модда; 1998 й., 4-сон, 62-модда; 1999 й., 6-сон, 155-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 4-6-сон, 37-модда; 2017 й., 22-сон, 411-модда

Хусусий корхоналар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ва шу асосда даромад олиш мақсадида тузилади. 2012 йил 2 майда қабул қилинган “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”²³ги янги таҳрирдаги Қонунга асосан, тадбиркорлик фаолияти-бу тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, ўзи таваккал қилиб ва ўзмулккий жавобгарлиги остида даромад олишга қаратилган ташаббускорлик фаолиятидир.

2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Хусусий корхона тўғрисида”²⁴ги Қонуннинг 3-моддасига асосан, мулкдор ягона жисмоний шахс томонидан тузилган²⁵ ва бошқариладиган тижоратчи ташкилот хусусий корхона деб эътироф этилади. Хусусий корхона тадбиркорлик субъектларининг ташкилий-ҳуқуқий шаклидир. Хусусий корхона ўз мажбуриятлари бўйича ўзига қарашли бутун мол-мулк билан жавоб беради. Хусусий корхона мулкдори корхонанинг мол-мулки етарли бўлмаган тақдирда хусусий корхонанинг мажбуриятлари бўйича ўзига қарашли мол-мулк билан қонун ҳужжатларига мувофиқ субсидиар жавобгар бўлади.

Ушбу таърифдан кўриниб турибдики, хусусий корхона ягона жисмоний шахс томонидан ва унинг мол-мулки негизида ташкил этилади. Уни тузишда бевосита бошқа тадбиркорлик субъектларининг ташкилий-ҳуқуқий шаклларидек муассис сифатида юридик шахслар ҳам бир неча мулкдор жисмоний шахслар ҳам иштирок эта олишмайдилар. Бу унинг қонун асосида кўрсатилган ўзига хос жиҳатларидан биридир. Чунки тадбиркорлик фаолияти субъектларидан ҳисобланувчи акциядорлик

²³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 18-сон, 201-модда; 2013 й., 18-сон, 233-модда, 41-сон, 543-модда; 2014 й., 49-сон, 579-модда, 50-сон, 588-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда, 52-сон, 645-модда; 2016 й., 52-сон, 598-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 й., 1-2-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2011 й., 37-сон, 374-модда; 2012 й., 37-сон, 421-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда

²⁵ “Тузилган” сўзи ўтган замон маъносини ифодаловчи сўз бўлиб, хусусий корхоналар нафақат ушбу қонун қабул қилингунча, балки ундан кейин ҳам ташкил этилади. Шунинг учун бу сўзни “тузиладиган” сўзига алмаштирилса, мақсадга мувофиқ бўларди.

жамиятлари ҳам, масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлар шунингдек, ширкат хўжаликлари ҳамда оилавий корхоналар ҳам тааллуқлилигига қараб, бир ёки бир неча иштирокчи бўлган жисмоний шахслар томонидан ва юридик шахс томонидан таъсис этилиши мумкинлиги қонун ҳужжатларида белгиланган.

Хусусий корхона ягона мулкдорнинг мол-мулки асосида ташкил этилиш билан бирга, бевосита шу мулкдорнинг якка ўзи раҳбар сифатида унинг фаолиятини бошқариб боради. Хусусий корхонанинг бирор-бир мажбурият юзасидан келиб чиқувчи жавобгарлигида шу мажбуриятни зиммасига олган ёки унинг келиб чиқишида буйруқлари билан ҳамда бошқа кўриниш (шартномалар тузиш, ишончномалар бериш ва ҳоказо)ларда иштирок этувчи корхона раҳбарининг ҳаракатларисиз юз бермаслиги назарда тутилади. Бу эса корхона раҳбаридан ўзига яраша масъулият ҳиссини юзага келтиради. Хусусий корхона – бу кўп жиҳатдан якка тартибдаги тадбиркорликнинг ижобий хусусиятларини сақлаб қолган ва унинг чекланишларидан озод бўлган ташкилий-ҳуқуқий шаклдир²⁶. Ҳақиқатдан ҳам ушбу фикрга қўшилган ҳолда, якка тартибдаги тадбиркор - мулкдор ягона жисмоний шахс томонидан тузиладиган ва бошқариладиган тижоратчи ташкилот эмас, балки жисмоний шахс, чунки у ходимларни ёллай олмайди. Хусусий корхона эса хоҳлаганча ходим ёллаши мумкин бўлган ташкилотдир.

Бундай турдаги корхоналар фаолияти ҳозирда ривожланган давлатлар иқтисодиётида етакчи мавқени эгаллаб улгурган. Германияда ягона шахс компанияси барча масъулияти чекланган жамиятларнинг 45 фоизини ҳамда ҳақиқатда бир шахс томонидан назорат қилинадиган жамият ва "оилавий жамият" билан биргаликда, барча шундай жамиятларнинг 80 фоиздан кўпроғини ташкил қилади. АҚШ иқтисодиётида ҳам хусусий корхоналар фаолияти асосий улушни эгаллайди²⁷.

²⁶ Пугач И.Л. —Кичик ва оилавий бизнес: ташкил этиш ва ривожлантириш. Тадбиркорлар учун қўлланма. 2012. 9-б. Рус тилидан ўзбек тилига таржима. // www.ced.uz.

²⁷ Саидғозиева Н., Мирзаев Ф. "Хусусий корхонада мажбурият бўйича жавобгарликнинг айрим масалалари". // Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Ахборотномаси, 2006 йил 2-сони, 48-б.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида тижоратчи ташкилотлар сифатида тўлиқ ширкат, коммандит ширкат, масъулияти чекланган жамият, қўшимча масъулиятли жамият, очик ва ёпиқ акциядорлар жамияти, шўъба хўжалик жамияти, қарам хўжалик жамияти, ишлаб чиқариш кооперативлари, хўжалик юритиш ҳуқуқига асосланган унитар корхона, оператив бошқарув ҳуқуқига асосланган давлат унитар корхонаси кўрсатилган ва уларнинг ҳуқуқий мақоми белгиланган. Хусусий корхоналар ҳам қонун асосида вужудга келган юридик шахсларнинг бир туридир. Фикримизча, қонунда назарда тутилган ташкилий-ҳуқуқий шакллардан бири бўлган хусусий корхона ҳуқуқий мақомига оид норма Фуқаролик кодексига киритилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Масъулияти чекланган жамият (кейинчалик матнда МЧЖ деб атаймиз) юридик шахсларнинг тижоратчи турига мансуб бўлган хўжалик жамиятлари сирасига киради. Масъулияти чекланган жамиятларнинг ҳуқуқий мақоми ФК ва “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”²⁸ги қонун билан ҳуқуқий тартибга солинади. В.Р.Топилдиев МЧЖлар XIX асрда Германия юристлари томонидан кашф этилганлигини таъкидлайди²⁹.

МЧЖ тушунчаси бир қатор илмий адабиётларда учрайди. Масалан, С.С.Гулямов МЧЖга таъриф берар экан, уни устав фонди иштирокчиларига фойдадан ўз хиссасини (дивидент), жамият тугатилган тақдирда эса мулкнинг бир қисмини олиш ҳамда бошқарувда иштирок этиш ҳуқуқини берувчи улушларга бўлинган жамият, деб ҳисоблайди³⁰. Назаримизда ушбу тушунча МЧЖ моҳиятини тўлиқ ўзида ифода этиб бера олмайди, бинобарин мазкур тарифда МЧЖ иштирокчиларининг бир шахс бўлиши мумкинлиги, чекланган жавобгарлик белгилари ўз аксини топмаган. Ж.И.Юлдашевнинг фикрича МЧЖлар бир ёки бир неча шахс томонидан таъсис этилган, устав фонди таъсис

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 1-сон, 10-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 110-модда; 2007 й., 29-30-сон, 297-модда, 50-51-сон, 506-модда; 2011 й., 51-сон, 542-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда; 2014 й., 4-сон, 45-модда, 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон

²⁹ Топилдиев В. Таъсис шартномаларининг назарий ва амалий муаммолари. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 2006. – 57 б.

³⁰ Gulyamov S.S. Xalqaro savdo huquqi. –Tashkent: TDYuI. 2009. 60 b.

хужжатлари билан белгиланган миқдорларда улушларга бўлинган хўжалик жамиятидир³¹. ФКнинг 62-моддаси ва “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги қонунга кўра, масъулияти чекланган жамият деб бир ёки бир неча шахс томонидан таъсис этилган, устав фонди (устав капитали) таъсис хужжатлари билан белгилаб қўйилган миқдорлардаги улушларга бўлинган жамият тан олинади.

Юқорида республикамизда агрофималарни кенг тарқалган ташкилий ҳуқуқий шакллари кўриб чиқдик. Агрофирмалар фаолияти аграр ҳуқуқ, фуқаролик ҳуқуқи, тадбиркорлик ҳуқуқи билан тартибга солинади.

³¹ Юлдашев Ж.И. Акциядорлик жамиятлари – фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида. Юрид.фан.номз.дисс. –Тошкент. 2008. – 53 б.

II-БОБ. АГРОФИРМАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ХУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2.1. Агрофирмаларни ташкил этишни ҳуқуқий тартиби

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги 42-сонли қарори билан тасдиқланган “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низом мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмаларини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартибини белгилайди.

Низомга кўра, агрофирма фермер хўжаликлари ва аҳоли томонидан етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни қайта ишлаш ҳамда сотиш асосий фаолияти бўлган юридик шахс ҳисобланади. Қуйидагилар Агрофирманинг муассислари бўлиши мумкин:

- ✓ мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум, шунингдек бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликлари;
- ✓ барқарор хўжалик алоқаларига ва илғор ишлаб чиқариш технологияларига эга бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни қайта ишлаш корхоналари;
- ✓ юридик шахс бўлмаган якка тартибдаги тадбиркорлар;
- ✓ Ўзбекистон Республикасида доимий яшайдиган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари;
- ✓ хорижий инвесторлар;
- ✓ Агрофирмаларда қатнашиши қонунда тақиқланмаган бошқа шахслар.

Агрофирмалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» 2016 йил 28 октябрдаги ПҚ-2646-сон қарорини

амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида³²”ги 66-сон қарори билан тасдиқланган “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги низомга мувофиқ давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги 42-сонли қарори билан тасдиқланган “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 7 бандини Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» 2016 йил 28 октябрдаги ПҚ-2646-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 66-сон қарорига мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқлигини айтиб ўтишни лозим топдик. Чунки, низомнинг 7 бандида “Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357-сон қарори билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида низомга мувофиқ давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади” деган қоида сақланган. Ваҳоланки, бу низом юқоридаги қарор асосида бекор қилинган.

Агрофирмаларни таъсис этишда муассислар тегишли ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги субъектларни ташкил этиш учун белгиланган қонун ҳужжатлари талабларини бажариши керак. Агрофирмаларни давлат рўйхатидан ўтказиш уни ҳуқуқ субъекти сифатида тан олиш имкониятини юзага келтиради.

Ҳ.Раҳмонкуловнинг таъкидлашича, қонун чиқарувчи юридик шахсларнинг айрим ташкилий-ҳуқуқий шакллари учун уларни ташкил этишни

³² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 7-сон, 89-модда, 29-сон, 693-модда, 33-сон, 863-модда, 38-сон, 1049-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.10.2017 й., 09/17/810/0095; 23.01.2018 й., 09/18/34/0605-сон; 23.01.2018 й., 09/18/40/0609-сон

муайян тартиб ва усулларини ўрнатганки, булар фармойиш бериш, рухсат ва хабардор қилиш усулларидир³³.

“Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги низомда давлат рўйхатидан ўтказиш икки хил усулда, яъни:

- интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали Тизим воситасида Ягона порталда;
- тадбиркорлик субъектларини ўзи келган ҳолда амалга оширилиши кўрсатилган.

Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказишда давлат божлари ва йиғимлар тўланиши кўзда тутилган. Унга кўра, масъулияти чекланган жамият ва хусусий корхона ўзи келиб рўйхатдан ўтса энг кам ойлик иш ҳақининг 1 баравари миқдорида, интернет тармоғи орқали энг кам ойлик иш ҳақининг 0,5 баравари миқдорида, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар (қўшма корхоналар) ўзим келиб ўтса энг кам ойлик иш ҳақининг 32 баровари, интернет орқали энг кам ойлик иш ҳақининг 16 баровари миқдорида тўлов тўлашлари лозим бўлади.

Давлат рўйхатидан ўтказиш муддати белгиланган бўлиб, 30 минутдан кўп бўлмаган муддат белгиланган. Интернет орқали рўйхатдан ўтиш учун ариза берувчи Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 17 декабрдаги 365-сон қарори билан тасдиқланган «Электрон ҳукумат» тизимининг жисмоний ва юридик шахслар марказий маълумотлар базаларини шакллантириш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низомда назарда тутилган тартибда тегишлича фойдаланувчининг шахсий кабинети ёки «тадбиркорлик субъектининг шахсий кабинети»дан эркин фойдаланиш имконига эга бўлиши керак.

Давлат рўйхатидан ўтказиш учун ариза берувчи «бизнесни рўйхатдан ўтказиш» — давлат хизматини танлайди ва давлат рўйхатидан ўтказиш учун белгиланган ариза шакллари бўйича ўз сўровномасини шакллантиради.

Тизим воситасида давлат рўйхатидан ўтказиш учун тегишлича сўровномага қуйидагилар илова қилинади:

³³ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳлар. 1-жилд. –Тошкент:Виктор – пресс. 2010. -111 б.

давлат тилидаги таъсис ҳужжатлари;

топшириш далолатномаси — қўшиб юборилганда;

тақсимлаш баланси — бўлишда ва ажратиб чиқаришда.

Ариза берувчи таъсис ҳужжатларини ўз ихтиёрига кўра конун ҳужжатлари талабларини инобатга олган ҳолда намунавий шакллар асосида ёки бошқа шаклларда расмийлаштириш ҳуқуқига эга. Сўровномага илова қилинаётган ҳужжатлар электрон ҳужжат шаклида бўлиши керак. Рўйхатдан ўтказувчи органга сўровномани қоғозда расмийлаштирилган ҳужжатларнинг «PDF» (portable document format) форматида сканер қилинган нусхалари шаклида илова қилган ҳолда жўнатишга йўл қўйилади.

Давлат божи тўланган пайтдан бошлаб ушбу сўровнома Тизим фойдаланувчисига — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходимининг шахсий кабинетига автоматик тарзда хабарнома юборадиган Тизим томонидан сақланади. Низомда назарда тутилган давлат рўйхатидан ўтказиш муддатларида ариза берувчи томонидан тақдим этилган маълумотларни текширади ва улар Тизимнинг тегишли маълумотлар базаларига мувофиқ бўлганда:

- Реестрга автоматик тарзда тегишли ёзувлар киритиш йўли билан давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширади;
- Низомга мувофиқ тегишли шакллар бўйича рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳномани шакллантиради;
- рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳномани, таъсис ҳужжатларини электрон ҳужжатлар репозиторийсида сақлайди;
- электрон ҳужжатлар депозиторийсида давлат рўйхатидан ўтказишга, қайта рўйхатдан ўтказишга рад этишни шакллантиради ва сақлайди.

Юридик шахслар учун — рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳномага, таъсис ҳужжатларига ҳавола (гиперҳавола) шаклидаги хабарнома автоматик тарзда Тизим фойдаланувчисининг — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходимининг ЭРИси билан имзоланади ва «тадбиркорлик субъектининг

шахсий кабинети»га, шунингдек сўровномада кўрсатилган электрон почта манзилига жўнатилади.

Ариза берувчи томонидан тегишли электрон ҳужжатлар Ягона порталдаги «тадбиркорлик субъектининг шахсий кабинети» орқали қабул қилиб олинган пайт ушбу бандда назарда тутилган электрон ҳужжатлар берилган вақт бўлиб ҳисобланади. Рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳномада, таъсис ҳужжатларида Тизим фойдаланувчисининг — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходимининг ЭРИси ва QR-код (матрицали штрих код), шунингдек идентификация рақамлари бўлиши керак.

QR-код тегишли дастурий-аппарат воситалари билан ўқилганда рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг, таъсис ҳужжатларининг идентификация рақамлари ва Ягона порталдаги электрон ҳужжатлар репозиторийсига ҳаволалар (гиперҳаволалар) бўлиши керак.

Ариза берувчи юридик шахслар учун — Ягона порталдаги электрон ҳужжатлар репозиторийсида сақланаётган рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳномани, таъсис ҳужжатларини эркин олиш, шунингдек уларнинг нусхаларини қоғозда чоп этиш ҳуқуқига эга. Давлат рўйхатидан ўтганидан сўнг тадбиркорлик субъекти қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда банк ҳисоб рақамларини очиш учун банкларга мурожаат қилади. Банк ҳисоб рақамларини очиш учун рўйхатдан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг, таъсис ҳужжатларининг асл нусхаларини ва нусхаларини тақдим этиш талаб қилинмайди.

Ўзи келган ҳолда давлат рўйхатидан ўтказишда ариза берувчилар давлат рўйхатидан ўтказиш учун тегишли (почта манзилига мувофиқ жойлашган жойдаги — юридик шахслар учун ёки доимий рўйхатда турган жойидаги ёхуд доимий яшаш жойидаги — жисмоний шахслар учун) рўйхатдан ўтказувчи органга ўзлари келиб мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Рўйхатдан ўтказувчи органга ўзи келиб мурожаат қилинганида қоғоз ҳужжатларнинг асл нусхалари бир нусхада тақдим этилади.

Агар Тизим фойдаланувчисига — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходимиға ҳужжатлар ўзи келиб ариза берувчининг вакили томонидан тақдим этилса, шунингдек унинг шахсини тасдиқловчи ҳужжат (паспорт, ҳарбий билет, ҳайдовчилик гувоҳномаси, шахсини ва Ўзбекистон Республикасидаги яшаш жойини тасдиқловчи бошқа ҳужжат) ва ариза берувчи вакилининг ваколатларини тасдиқловчи ҳужжат (ишончнома, шартнома, тадбиркорлик субъекти — юридик шахс муассисларининг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда расмийлаштирилган қарори, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳужжатлар) тақдим этилади.

Давлат рўйхатидан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш учун ушбу низомда назарда тутилган ставка бўйича давлат божи тўланади. Бунда давлат божини тўлаш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлигининг бюджетдан ташқари жамғармаси шахсий ҳисоб рақамиға амалға оширилади.

Тадбиркорлик субъектини — юридик шахсни давлат рўйхатидан ўтказиш учун ариза берувчи рўйхатдан ўтказувчи органға тегишлича ҳужжатларни, шунингдек давлат божи тўланганлиги тўғрисидаги маълумотларни ёки белгиланган давлат божи миқдори тўланганлиги тўғрисида банк тўлов ҳужжатининг (кейинги ўринларда тўлов ҳужжати деб аталади) нусхасини тақдим этади. Тизим фойдаланувчиси — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходими давлат рўйхатидан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш учун ўзи келиб тақдим этилган ҳужжатлар ва маълумотларни олганидан сўнг тегишли ариза шаклини тўлдиради. Ҳужжатлар ўзи келиб тақдим этилган тақдирда Тизим фойдаланувчиси — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходими томонидан рўйхатдан ўтказиш маълумотлари киритилаётганда тақдим этилган ҳужжатлар мазмунини рад этиш учун асосларнинг мавжуд эмаслиги юзасидан кўриб чиқиши шарт.

Рўйхатдан ўтказиш маълумотларини Тизимға киритиш охириға етганидан сўнг Тизим фойдаланувчиси — рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходими Тизим томонидан унга киритилган рўйхатдан ўтказиш маълумотлари асосида

шакллантирилган аризани, унда кўрсатилган маълумотлар билан рози бўлган тақдирда аризани ўз қўли билан имзоловчи ариза берувчи уни текшириб чиқиши учун аризани қоғоз кўринишида чоп этади. Ариза ариза берувчи томонидан имзоланганидан сўнг рўйхатдан ўтказувчи орган масъул ходими барча қоғоз кўринишида тақдим этилган ҳужжатларни (паспорт ва тўлов ҳужжатининг нусхалари бундан мустасно) сканер қилади, Тизимга киритади ва уларни ариза берувчига қайтариб беради, тўлдирилган ариза бундан мустасно.

Қуйидагилар давлат рўйхатидан ўтказишни, қайта рўйхатдан ўтказишни рад этиш учун асос бўлади:

давлат божи тўланмаганлиги ёки унинг тўлиқ бўлмаган миқдорда тўланганлиги;

тегишли бўлмаган рўйхатдан ўтказиш органига мурожаат қилинганлиги;

ҳужжатлар ва (ёки) маълумотлар тўлиқ бўлмаган ҳажмда тақдим этилганлиги;

қонун ва таъсис ҳужжатлари билан ваколат берилмаган орган томонидан таъсис ҳужжатларини тасдиқлаш (хулосага келиш), уларга ўзгартириш ва (ёки) қўшимчалар киритиш тўғрисида қарор қабул қилинганлиги — устав фонди миқдори оширилган, улуш (ҳисса) бошқа шахсга ўтган, қайта ташкил этилган тақдирда;

давлат рўйхатидан ўтказишда, қайта рўйхатдан ўтказишда қонун ҳужжатлари билан устав фондининг миқдorigа доир талаблар белгиланган тадбиркорлик субъектлари — юридик шахслар учун таъсис ҳужжатларида назарда тутилган устав фондининг энг кам миқдоридан кам бўлган миқдорнинг белгиланганлиги.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани давлат рўйхатидан ўтказишни, қайта рўйхатдан ўтказишни рад этиш учун қўшимча равишда қуйидагилар асос бўлади:

таъсис ҳужжатларида кўрсатилган хорижий инвестициялар улуши миқдорининг хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун қонун ҳужжатларида белгиланган улуши миқдorigа номувофиқлиги;

хорижий инвестициялар иштирокидаги корхона муассисларининг таркибида хорижий юридик шахснинг мавжуд эмаслиги.

Агрофирмаларни ташкил этишда давлат рўйхатидан ўтиш тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 9 февралдаги 66-сон қарори билан тасдиқланган “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги низом асосида ўрганар эканмиз, бу соҳада ахборот технологияларини қўллашни ривожланиб бораётганлигини гувоҳи бўлдик. Айниқса, интернет тармоғи орқали рўйхатдан ўтишда тадбиркорларга берилаётган имтиёзлар фикримизни далили бўла олади.

2.2. Агрофирманинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, мол-мулки.

“Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 2 бўлимида агрофирмаларнинг мақсади ва асосий вазифалари мустахкамланган. Унга кўра “агрофирма асосан қишлоқ жойларда, унинг қатнашчилари сабъ-ҳаракатларини, уларнинг моддий ва молиявий ресурсларини бирлаштириш асосида ташкил этилади”.

Агрофирмаларнинг асосий вазифалари:

- мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни тайёрлаш, ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш ҳамда уларни ички ва ташқи бозорларда сотиш;
- мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни етиштириш ва қайта ишлаш бўйича замонавий технологияларни жорий этиш;
- маркетинг тадқиқотлари ўтказиш, мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум етиштиришнинг мақбул ҳажмларини белгилаш;
- оқилона технология ва кооперация алоқаларини яратиш;
- экспорт потенциалини кўпайтириш ва инвестициялар жалб этиш;
- аҳолини иш билан таъминлаш ҳисобланади.

Агрофирмалар ўзларига юклатилган вазифаларни бажаришда қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- ишлаб чиқариш фаолиятини мустақил ташкил этиш ва амалга ошириш, шу жумладан мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни қайта ишлаш;
- етиштирилган маҳсулотларни сотиш учун юридик ва жисмоний шахслар билан, шу жумладан бюджет ташкилотлари билан хўжалик шартномалари тузиш;
- маҳсулотни сотиб олиш юзасидан фермер ва деҳқон хўжаликлари билан фьючерс контрактлари тузиш;
- аҳолидан мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум харид қилиш;
- етиштирилаётган маҳсулотга ва бажарилаётган ишлар (кўрсатилаётган хизматлар)га мустақил нарх белгилаш;
- олинган даромад (фойда)ни, шунингдек ўзига хизмат кўрсатувчи банкларнинг ҳисоб рақамларидаги пул маблағларини ўз хоҳишига кўра белгиланган тартибда тасарруф этиш;
- кредитлар, шу жумладан имтиёзли кредитлар олиш, бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки, пул маблағларини шартнома асосида жалб этиш ҳамда уларни ишлаб чиқаришга ва такрорий ишлаб чиқаришга йўналтириш;
- ўзининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиб судга мурожаат қилиш.

Агрофирмаларни ўз олдидаги вазифаларни амалга оширишлари учун ҳуқуқларидан тўла фойдалана олишлари мақсадида мамлакатимизда барча зарурий шарт шароитлар яратиб берилмоқда. Фермер хўжаликлари, қайта ишлаш ва хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари иштирокида ихтиёрийлик асосида янгидан ташкил этилган агросаноат фирмалари эса даромад (фойда) солиғи тўлашдан, ер солиғи, мулк солиғи, қўшилган қиймат солиғи (импортга қўшилган қиймат солиғидан ташқари), ягона солиқ тўлови тўлашдан 3 йил муддатга озод қилинди³⁴.

³⁴ Э.И. Эргашев. Аграр тармоқ хўжаликларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва омиллари “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2015 йил.

Яратилаётган шароитларда агрофирмаларнинг фаолияти йўналишлари тобора кенгайиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Деҳқон хўжаликлари ва аҳолининг томорқа ерларидан самарали фойдаланиш, сувга чидамли, экспортбоп дарахт плантацияларини ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”³⁵ги 2017 йил 4 мартдаги 119-сонли қарорида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш, фермер, деҳқон хўжаликлари ва аҳоли хонадонларини зарур ресурслар билан таъминлаш мақсадида агрофирмалар ташкил этилганлиги ва зарур ҳолларда жойлардаги талабдан келиб чиқиб қўшимча агрофирмалар белгиланган тартибда ташкил этилиши мумкинлиги қайд этилди.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва вилоятлар ҳокимликларига агрофирмаларни ташкил этишда ҳудуддаги салоҳиятли мева-сабзавотларни қайта ишлаш корхоналари, кўчат етказиб берувчи субъектлар, кўп тармоқли фермер хўжаликлари, паррандачилик ва бошқа йирик ташкилотларнинг таклифларига асосан уларнинг муассис сифатида киритиш тавсия этилди. Ушбу қарор ташкил этилган агрофирмалар фаолиятининг асосий йўналишларини қуйидагича белгилади:

- деҳқон хўжаликлари ва хонадон эгаларининг буюртмаларига мувофиқ лимон ўстириш учун иссиқхоналар ва парранда боқиш учун қафасларни марказлашган ҳолда қуриб бериш ва тайёр ҳолда хонадон эгаларига топшириш;
- парранда боқиш истагини билдирган ҳар бир хонадон учун ёши 90 кунликдан катта бўлган 100 бош паррандаларни марказлашган ҳолда етказиб бериш;
- лимон, унаби ва грек ёнғоғи кўчатларини олиб келиб экиб бериш, агротехникаси ва касалликларга қарши курашиш бўйича амалий ёрдамлар кўрсатиш ҳамда барча зарурий моддий-техника ресурслари ва ем маҳсулотларини етказиб берувчи савдо шохобчаларини ташкил этиш;

³⁵ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 10-сон, 146-модда, 33-сон, 857-модда

- деҳқон хўжаликлари ва аҳоли томорқа ер участкаларида етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, шу жумладан, лимон, унаби, ёнғоқ ва парранда маҳсулотларини харид қилиш, тайёрлаш, қайта ишлаш, сотиш ва экспорт қилиш.

Қарор билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон суғурта бозори профессионал иштирокчилари уюшмаси ва суғурталовчиларнинг:

агрофирмаларга, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер участкаси эгаларига ажратиладиган кредитларни мақсадли ишлатиш, ўз вақтида қайтариш бўйича масъулиятини ошириш мақсадида агрофирма муассислари ва раҳбарларининг кафиллигини олиш;

берилган кредитларнинг қайтмаслик хавфини гаров ёки кафиллик мавжуд бўлмаган тақдирда суғурта ташкилотлари томонидан деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер участкаси эгаларига ажратилаётган кредит суммасининг 80 фоизидан ошмаган миқдорида суғурталаш ва суғуртага имтиёзли йиллик 1 фоиз миқдорида тўлов ставкаларини қўллаш бўйича таклифлари маъқулланди.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва тегишли тижорат банкларига:

четдан олиб келинадиган лимон, унаби ва грек ёнғоғи кўчатлари, уруғликлар ва бошқа меваларнинг янги яратилган навларининг кўчатлари, келажакда лимон, унаби ва грек ёнғоғи кўчатларини етиштириш учун замонавий «in-vitro» лабораторияси ва зарур бўладиган реактивлар, ушбу мевалар кўчатларини етиштиришни йўлга қўйиш мақсадида ташкил этиладиган иссиқхоналар, жўжа етиштиришга ихтисослашган паррандачилик комплекслари учун ускуналар ва насли материалларни сотиб олиш учун талаб этиладиган маблағларни ўз вақтида конвертация қилиш;

агрофирмалар ёки деҳқон хўжалиги ва аҳоли томорқа ер участкаларида иссиқхоналар ташкил этиш учун ажратилаётган кредитларни Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкасидан ошмаган фоизларда 5 йил

муддатга, 3 йиллик имтиёзли давр билан ва парранда боқишни ташкил этиш учун 3 йил муддатга, 1 йиллик имтиёзли давр билан расмийлаштириб бериш;

деҳқон хўжалиги ва томорқа ер участка эгаларига уч томонлама (банк, агрофирма, деҳқон хўжалиги ёки томорқа ер участка эгалари) тузилган шартномага асосан ажратиладиган кредитларни фақатгина шу ҳудудга хизмат кўрсатувчи агрофирмага ўтказиб бериш тавсия этилди.

Агрофирманинг мол-мулки:

муассислар томонидан унинг устав фондига улуш шаклида қўшилган мол-мулк;

ишлаб чиқариш фаолияти натижасида олинган маҳсулотлар;

товарларни сотиш, ишларни бажариш (хизматлар кўрсатиш)дан, шунингдек фаолиятнинг бошқа турларини амалга оширишдан олинган даромад (фойда);

қимматли қўғозлардан олинган даромад;

юридик ва жисмоний шахсларнинг беғараз, хайрия ва бошқа эҳсонлари;

белгиланган тартибда сотиб олинган технология асбоб-ускуналари, бинолар, транспорт воситалари, пул маблағлари ва қимматли қўғозлар, интеллектуал мулк объектлари ҳамда бошқа мол-мулк;

жалб этилган маблағлар;

қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобига шакллантирилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига мувофиқ, бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулк ҳуқуқий муносабатлар ҳуқуқий меъёрларсиз, давлат томонидан ҳимоя этилмасдан нормал тарзда ривожлана олмайди³⁶. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкдан маҳрум этилиши

³⁶ Эргашев В. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилиги бўйича мулк ҳуқуқининг тушунчаси ва мазмуни. // Ўзбекистон Қонунчилиги таҳлили. -Тошкент, 2006. -№1. –Б. 32.

мумкин деб белгиланган бўлса, 54-моддасида эса мулкдор мулкига ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги, фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан кўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт эканлиги мустаҳкамланди.

Ҳар қандай амалий фаолиятни зарур воситаларсиз – фан-техника, пул воситаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бу воситаларнинг ягона мулкка жамлаштирилиши ва бошқа шахслар мулкдан ажратилиши юридик шахснинг мулккий мустақиллиги ҳисобланади. Ажратилган мулк юридик шахсни тузиш вақти, яъни устав капиталини белгилаш билан юзага келади. Барча мулк унинг мустақил балансида бўлиб, мустақил ҳаракат сметасига кўра ишлатилади³⁷.

“Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомда агрофирма муассислар томонидан тузилиши, унга тегишли мол-мулк бериши ва унинг уставини тасдиқлаши белгиланган. Муассис корхонанинг устав фондини шакллантириш мақсадида топширган мол-мулк унинг балансига ўтгандан сўнг, хусусий мулк асосида агрофирмага тегишли бўлади. Агрофирма бирор ишлаб чиқариш фаолиятини амалга оширган ҳолда товарларни етказиб бериш, ишларни бажариш ва хизмат кўрсатиш жараёнида ушбу мол-мулкка эгалик қилади, ундан фойдаланади ва тасарруф этади. Бундан ташқари корхона фаолиятини амалга ошириш жараёнида вужудга келган ёки сотиб олган мол-мулклар ҳам мулк ҳуқуқи асосида унга тегишли бўлади.

Агрофирманинг устав фонди бўлинмасдир ва уни мулкдорнинг ўзи белгилайди. Мулкдор агрофирманинг устав фондига ўзи киритадиган мол-мулкни мустақил баҳолайди. Агрофирма устав фондининг энг кам миқдори уни ташкил этиш шаклига қараб белгиланади. Агарда агрофирма хусусий корхона сифатида ташкил этилса, унинг устав

³⁷ Караходжаева Д. “Юридик шахс институти”. // “Ҳаёт ва қонун” журналы, 2004 йил 4-сон, 21-б.

фондининг энг кам миқдори қонун чиқарувчи томонидан белгиланмаган ва буни ҳал қилишни мулкдорга қолдирилган. Бундан кўзланган мақсад тадбиркорликни ривожлантириш учун хусусий корхонани тузишда ҳар қандай миқдордаги мол-мулк билан бошлаш имконияти билан боғлиқ. Академик Х.Р.Раҳмонкулов юридик шахс ижарага мулк олиш орқали ҳам ўз мустақил мол-мулки бўлмасдан ташкил этилиши мумкинлигини таъкидлаб ўтади³⁸.

Албатта агрофирмаларни ташкил этишда муассисларни ўз мол-мулки бўлиши талаб этиладиган ҳолатлар қонунчиликда кўзда тутилган. Масалан, агрофирма МЧЖ шаклида ташкил этиладиган бўлса, муассислардан устав фондини шакллантириш талаб этилади.

Агрофирманинг мол-мулки тадбиркорлик фаолияти натижасида олган даромадлари ҳисобига ҳам шаклланади. Бу даромадлар ишлаб чиқариш, турли шартномалар тузиш орқали мулкӣ муносабатларга киришиш, бозор иқтисодиётида рақобатга бардош берган ҳолда ўз бизнесини ташкил этиш натижасида вужудга келади.

Агрофирма томонидан кўрилган зарарлар унинг мол-мулки ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа мол-мулк ҳисобига қопланади.

2.3. Агрофирма фаолиятида шартномалар

“Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомда агрофирмаларнинг етиштирилган маҳсулотларни сотиш учун юридик ва жисмоний шахслар билан, шу жумладан бюджет ташкилотлари билан хўжалик шартномалари тузиш ва маҳсулотни сотиб олиш юзасидан фермер ва деҳқон хўжаликлари билан фьючерс контрактлари тузиш ҳуқуқига эга эканлиги мустаҳкамланган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалигида ҳисоб-китоблар тизимини такомиллаштиришга оид туб чора-

³⁸ Раҳмонкулов Х.Р. О понятии юридического лица.// Хўжалик ва ҳуқуқ журнали, 2003 йил 6-сон, 62-65-б.

тадбирлар тўғрисида”³⁹ги 1997 йил 11 мартдаги ПФ-1734 –сон фармони билан ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалик маҳсулоти ва қишлоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар учун ҳисоб-китоблар ўз вақтида ўтказилишини таъминлаш, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар билан уларга хизмат кўрсатувчи тармоқларнинг молиявий аҳволини мустаҳкамлаш мақсадида 1997 йилдан бошлаб етиштириладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳамда қишлоқ хўжалигига етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ва кўрсатиладиган хизматлар учун молиялаш ҳамда ҳисоб-китобларнинг шартномавий-ҳуқуқий муносабатларни мустаҳкамлашга ва шартнома мажбуриятлари бўйича таваккалчиликларни суғурталашга асосланган принципиал Янги тизими жорий этилди. Қишлоқ хўжалигидаги товар ишлаб чиқарувчилар билан уларга хизмат кўрсатувчи тармоқлар ўртасидаги барча иқтисодий муносабатлар қуйидаги асосий шартнома турларини тузиш йўли билан амалга оширилиши белгиланди:

тайёрловчи томонидан қишлоқ хўжалик маҳсулотини харид қилишга контрактация шартномаси, шу жумладан фьючерс асосидаги шартнома;

давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалик маҳсулотлари харид қилишга шартнома;

қишлоқ хўжалигида товар ишлаб чиқарувчиларга моддий-техника ресурслари етказиб бериш шартномаси;

қишлоқ хўжалигида товар ишлаб чиқарувчилар томонидан ёнилғи-мойлаш материаллари, энергия манбалари, минерал ўғитлар хўжалик ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари, қишлоқ хўжалик техникаси харид қилиш учун мақсадли кредитлар олишга шартнома, шунингдек ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятининг ҳуқуқий негизини таъминловчи бошқа турдаги шартномалар.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. <http://lex.uz/docs/358645>

Маълумки шартномалар ҳамда бошқа битимлар юридик ва жисмоний шахсларнинг мулкӣ, номулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларини вужудга келишининг асосларидан бири ҳисобланади. Шу боис, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солишда шартнома асосий ҳуқуқӣ восита саналади⁴⁰. Албатта, шартнома кенг маънода иқтисодий муносабатларни ҳам тартибга солувчи воситадир. Шу маънода агрофирмаларнинг ҳам ўзга тадбиркорлик субъектлари билан иқтисодий алоқаларини ўрнатишнинг ҳуқуқӣ шакли шартномалар ҳисобланади. Улар хўжалик шартномалари тузишда умумий қоидага асосан, шартномалар тузишнинг эркинлиги, тарафларнинг ўзаро манфаатдорлиги, шартнома интизомига риоя этиш ва тарафларнинг ўзаро мулкӣ жавобгарлиги каби принципларга таянади. Агрофирмаларнинг шартномавий муносабатлари Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқӣ базаси тўғрисида”⁴¹ги Қонун билан тартибга солинади.

Б.Ибратов тадбиркорлик соҳасидаги шартномаларни 1) товар ишлаб чиқариш ва топшириш; 2) ишларни бажариш; 3) хизмат кўрсатиш каби турларга бўлади⁴². И.Зокиров шартномаларни унда иштирок этаётган тарафлар ўртасида ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг ўзаро тақсимланишига қараб бир томонлама, икки томонлама, кўп томонлама; уларни тузилиш пайти ва мазмунига қараб консенсуал ва реал ва бошқа тур шартномаларга бўлади⁴³.

Агрофирмалар томонидан тузиладиган шартномаларни хусусиятига қараб қуйидагича таснифлаш мумкин:

Биринчи гуруҳга кирадиган шартномаларни савдо шартномалари деб аташ мумкин. Буларга олди-сотди, маҳсулот етказиб бериш, контрактация шартномаларини киритиш мумкин.

⁴⁰ Рўзиев Р. “Тадбиркорлик фаолиятида шартноманинг аҳамияти ва шартномавий муносабатларни такомиллаштириш масалалари”. // “Хўжалик ва ҳуқуқ” журнали, 1999 йил 8-сон, 41-б.

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 9-сон, 170-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 31-32-сон, 315-модда; 2011 й., 51-сон, 542-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2017 й., 37-сон, 978-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/463/0634-сон

⁴² Ибратов Б. Тадбиркорлик ҳуқуқи. -Т.: Молия, 2001. 144-б.

⁴³ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. 1-қисм. -Т.: ТДЮИ, 2006. 365-366-б.

Иккинчи гуруҳга савдони амалга оширишга кўмак берувчи шартномалар кириб, унга реклама ва ахборот хизматларини кўрсатиш шартномалари киради.

Қоидага кўра, хўжалик шартномаси тадбиркорлик субъектларидан бирининг оферта йўллаши ва иккинчи тараф уни акцептлаши билан тузилади. Бир ёки бир неча муайян шахсга юборилган, етарли даражада аниқ бўлган ва таклифни киритган шахснинг ўзини таклиф йўлланган ва уни қабул қиладиган шахс билан шартнома тузганлигини ифода этадиган таклиф оферта дейилади. Оферта олган шахснинг уни қабул қилганлиги ҳақидаги жавоби эса акцепт ҳисобланади.

Англия қонунчилигига кўра, қуйидаги ҳолларда оферта тугаган (ўз кучини йўқотган) бўлади⁴⁴:

1. Қабул қилинганда
2. Рад рад қилинганда
3. Қабулдан олдин қайтариб олиш
4. Офертанинг вақтини тугаши (агар бўлса)
5. Офертачининг ўлими
6. Офертанинг шартларини бажара олмаслик

Тарафлар шартноманинг барча муҳим шартлари бўйича келишувга эришсалар, хўжалик шартномаси тузилган ҳисобланади.

“Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳукукий базаси тўғрисида”ги Қонунга биноан, хўжалик шартномаси шартнома предметини, етказиб бериладиган товарнинг миқдори, сифати, ассортименти ва баҳосини, шартноманинг бажарилиш муддатларини, ҳисоб-китоб қилиш тартибини, тарафларнинг мажбуриятларини, шартнома мажбуриятлари бажарилмаганда ёки лозим даражада бажарилмаганда тарафларнинг жавобгарлигини, низоларни ҳал этиш тартибини ҳамда тарафларнинг реквизи́тларини, шартнома тузилган сана ва жойни, шунингдек бундай

⁴⁴ Mary Keenan, Sarah Riches and Vida Allen. Keenan and Riches' Business Law. Pearson Education Limited. 2013. -p 218

турдаги шартномалар учун қонун ҳужжатларида белгиланган ёки тарафлардан бирининг аризасига кўра ўзаро келишувга эришиш лозим бўлган бошқа муҳим шартларни назарда тутиши керак.

Шартномавий муносабатларни такомиллаштиришда шартномани бажариш тартиби алоҳида ўрин тутди ва белгиланган норматив қоидалар билан тартибга солинади. Шартномани бажариш жараёни изчил амалга ошириладиган ҳаракатлар тизимидан иборат бўлиб, бу тизимни икки босқичга, яъни шартномани бажаришнинг моддий ва ҳуқуқий босқичларига ажратиш мумкин.

Шартномани бажаришнинг моддий босқичи иккита ўзаро боғлиқ ҳаракатлари: бир тарафнинг товарлари, бажарган ва кўрсатган хизмати натижаларини беришини ҳамда иккинчи тарафнинг бу нарсаларни қабул қилишни ўз ичига олади. Бу мажбуриятларни бажариш тартиби амалдаги қонунчиликда назарда тутилган талаблар доирасида қатъий белгиланади. Шартноманинг бажариш муддати, жойи, шартнома баҳоси, шартномани бажариш усуллари ана шундай талаблар жумласидандир. Шунинг учун тарафлар шартнома тузишда вужудга келадиган ўз мажбуриятларини бажариш тартибини аниқ ва пухта, қонун талабларига мувофиқ равишда белгилашлари шарт.

Шартномани бажариш тартибининг иккинчи босқичи, яъни ҳуқуқий босқичнинг моҳияти шартнома бўйича бажарилган ишни, кўрсатилган хизматни, етказилган товарни сон ва сифат жиҳатдан текшириш, шунингдек, бу фактни ҳужжат билан тасдиқлашдан иборат⁴⁵.

Агрофирма битимлар тузишда эркиндир. Шартнома тузишга мажбурлашга йўл қўйилмайди. Шартнома эркинлиги хусусий корхона мулкдорига бирон-бир шартномани тузиш ёки тузмасликни, у тузиладиган бўлса, унинг мазмуни, шарти ва қоидалари қандай бўлишини ҳал этиш имкониятини беради.

⁴⁵ Рўзиев Р. “Тадбиркорлик фаолиятида шартноманинг аҳамияти ва шартномавий муносабатларни такомиллаштириш масалалари” // “Хўжалик ва ҳуқуқ” журнали, 1999 йил. № 8, 42-б.

Фуқаролик қонунчилигига кўра, шартнома тарафлар келишганда, тарафлардан бири шартнома шартларини жиддий равишда бузганда, шартнома тузишда тарафлар учун асос бўлган вазият жиддий ўзгарганда ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин. Тарафлар ўртасида ихтилоф бўлмай, ўзаро келишган ҳолда шартнома бекор қилиниши қуйидаги учта омил мавжуд бўлсагина амалга ошади, биринчидан шартнома тузилган бўлиши лозим; иккинчидан шартномани бекор қилиш ҳақидаги келишув тарафлар ўртасида тузилган шартнома шаклига айнан мос келиши лозим; учинчидан қонун ҳужжатларидан, шартнома ёки иш муомаласи одатларидан шартномани бекор қилиш борасидаги тарафлар келишувига доир бошқача тартиб келиб чиқмаслиги лозим. Тарафлар учун асос бўлган вазият жиддий ўзгариши дейилганда, вазиятнинг тарафлар олдиндан кўра билганларида шартномани умуман тузмасликлари ёки анча фарқ қиладиган шартлар билан тузишлари мумкин бўлган даражада ўзгариши тушинилади.

Агрофирмалар фаолиятида контрактация шартномалари муҳим аҳамият касб этади. Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сон қарори⁴⁶ билан тасдиқланган “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисида”ги низомга кўра, контрактация шартномаси бўйича хўжалик бундай маҳсулотларни қайта ишлаш ёки сотиш учун харид қилувчи шахсга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини келишилган муддатларда бериш мажбуриятини олади, тайёрловчи эса муайян нарх бўйича келишилган муддатларда ҳақ тўлаб ушбу маҳсулотларни сотиб олиш мажбуриятини олади.

Контрактация шартномасига таъриф Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 465-моддаси белгиланган бўлиб, унга асосан контрактация шартномасига мувофиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотини

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 17-18-сон, 143-модда; 2005 й., 21-сон, 152-модда; 2011 й., 31-сон, 326-модда; 2013 й., 1-сон, 8-модда; 2014 й., 10-сон, 105-модда; 2016 й., 18-сон, 190-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.12.2017 й., 09/17/1021/0465-сон, 23.01.2018 й., 09/18/34/0605-сон

етиштирувчи, кишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш ёки сотиш учун бундай маҳсулотни харид қиладиган шахсга - тайёрловчига шартлашилган муддатда топшириш (топшириб туриш) мажбуриятини олади, тайёрловчи эса бу маҳсулотни қабул қилиш (қабул қилиб туриш), унинг ҳақини шартлашилган муддатда муайян баҳода тўлаш (тўлаб туриш) мажбуриятини олади.

Агрофирмалар фаолиятида фьючерс шартномасини лозим даражада бажармаганлик бўйича Олий судда кўрилган даъво масаласи, республикамиз конунчилигида фьючерс битимларини ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлашга эҳтиёж борлигини кўрсатмоқда. Даъвогар — Қашқадарё вилоят адлия бошқармаси «Файз» фермер хўжалиги манфаатида хўжалик судига даъво аризаси билан мурожаат қилиб, жавобгар — «EAST AGRO INTERNATIONAL» МЧЖдан (Агрофирма) 1182600 сўм асосий қарз, 591300 сўм пеня ундиришни сўраган. Биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори билан даъво қисман қаноатлантирилган. «EAST AGRO INTERNATIONAL» МЧЖдан даъвогар фойдасига 1182600 сўм асосий қарз, 59130 сўм пеня ундирилган. Иш апелляция инстанцияси судида кўрилмаган. Кассация шикоятда ҳал қилув қарорини бекор қилиш сўралган.

Судлов ҳайъати кассация шикоятда келтирилган важларни муҳокама қилиб, ишдаги ҳужжатларни ўрганиб чиқиб, қуйидагиларга кўра ҳал қилув қарорини ўзгаришсиз қолдиришни лозим топади.

Ишдаги ҳужжатлардан кўринишича, тарафлар ўртасида 2009 йил 27 январда мева-сабзавот етиштириш бўйича 272-сонли фьючерс шартномаси тузилган. Шартномага кўра даъвогар — «Файз» фермер хўжалиги жавобгар — «EAST AGRO INTERNATIONAL» МЧЖга 60 тонна помидор маҳсулотини етказиб бериш, жавобгар эса маҳсулотларни қабул қилиб олиш ва келишилган нархда тўловларни амалга ошириш мажбуриятини олган.

Даъвогар томонидан жавобгарга 22674 тонна, яъни 2267400 сўмлик помидор маҳсулотлари етказиб берилган бўлса-да, жавобгар томонидан тўловлар қисман амалга оширилган бўлиб, 1182600 сўм_ қарз тўловлари тўланмаган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 236-моддасига кўра, мажбуриятлар мажбурият шартларига ва қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ, бундай шартлар ва талаблар бўлмаганида эса — иш муомаласи одатларига ёки одатда қўйиладиган бошқа талабларга мувофиқ лозим даражада бажарилиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 333-моддасига кўра, қарздор айби бўлган тақдирда мажбуриятни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги учун, агар қонун ҳужжатларида ёки шартномада бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, жавоб беради.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 263-моддасига кўра, неустойка тўлаш тарафларнинг келишувида назарда тутилган ёки тутилмаганлигидан қатъи назар, кредитор қонунда белгиланган неустойкани тўлашни талаб қилишга ҳақли.

«Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 32-моддасининг иккинчи қисмига кўра, етказиб берилган товарлар ҳақини ўз вақтида тўламаганлик учун сотиб олувчи етказиб берувчига ўтказиб юборилган ҳар бир кун учун кечиктирилган тўлов суммасининг 0,4 фоизи миқдорида, аммо кечиктирилган тўлов суммасининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда пеня тўлаши лозим.

Фуқаролик кодексининг 326-моддасига кўра, агар тўланиши лозим бўлган неустойка кредиторнинг мажбуриятини бузиш оқибатларига номутаносиблиги кўриниб турса, суд неустойкани камайтиришга ҳақли. Бунда қарздор мажбуриятни қай даражада бажарганлиги, мажбуриятда иштирок этаётган тарафларнинг мулкӣ аҳволи, шунингдек кредиторнинг манфаатлари эътиборга олинishi керак. Суд алоҳида ҳолларда қарздор ва кредиторнинг манфаатларини ҳисобга олиб, кредиторга тўланиши лозим бўлган неустойкани камайтириш ҳуқуқига эга. Қайд этилганларга кўра, Олий хўжалик суди биринчи инстанция

судининг ҳал қилув қарорини ўзгаришсиз, кассация шикоятини қаноатлантирмасдан қолдирди⁴⁷.

Республикамиз тадбиркорлари фаолиятида фьючерс шартномасининг тобора ортиб бораётган аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига фьючерс шартномасига оид нормаларни киритиш мақсадга мувофиқ.

2.4. Агрофирмани қайта ташкил этиш ва тугатишнинг ҳуқуқий тартиби

Юридик шахс сифатида агрофирмаларнинг вужудга келишининг ҳуқуқий аҳамияти муҳим ҳодиса бўлганлиги туфайли, унинг фаолиятининг бекор бўлиши ҳам муҳим ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган ҳаракатлардан ҳисобланади. Бу шуниси билан муҳимки, оқибатда бир қанча ҳуқуқ ва мажбуриятлар юзага келади. Умумий қоидага кўра, юридик шахс сифатида агрофирманинг фаолияти қайта ташкил этиш ёки тугатиш натижасида бекор бўлади.

Қайта ташкил этиш – илгари мавжуд бўлган агрофирманинг бекор қилиниши ва янги ҳуқуқ субъекти сифатида тадбиркорлик фаолиятини давом эттирилиши демакдир. Тугатишдан фарқли ўлароқ қайта ташкил этишда мулк сақланади, хўжалик ва мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятлар ҳам мавжудлигини йўқотмайди. Ишлаб чиқариш бўлинмалари ҳам ё қисқарган, ёки йириклашган ҳолда фаолиятини давом эттиради. Қайта ташкил этиш ҳар доим ҳуқуқий ворислик билан боғлиқ бўлиб, бунда мулкый ва бошқа ҳуқуқ (мажбурият)лар бекор қилинган (турини ўзгартирган) бир ҳуқуқ субъектидан бошқасига, қайтадан вужудга келтирилган корхонага ўтади. Агрофирма қайта ташкил этилган тақдирда унга мулк ҳуқуқи асосида тегишли мол-мулк янгидан вужудга келган юридик шахсларга ўтади. Агрофирмани тугатишдан бунинг асосий фарқи ҳам шунда ифодаланади. Қайта ташкил этилган агрофирманинг ҳуқуқий ворислари унинг фаолиятини давом эттиради. Шу билан боғлиқ равишда охир оқибатда

⁴⁷ Олий хўжалик суди томонидан кассация инстанциясида кўрилган ишлар. 18-1003/15720 - СОНЛИ ҚАРОР. 2010 йил 11 октябрь (кўчирма). <http://huquqburch.uz/uz/article/147/>

барча ҳуқуқ ва мажбуриятлар тўлиқ ўтиши лозим. Улар қайта ташкил этилган агрофирманинг универсал ҳуқуқий вориси, топшириш ҳужжати, худди шунингдек, тақсимлаш балансида қайд қилинган ёки қилинмаган бўлса ҳам, унинг барча ҳуқуқ ва мажбуриятларининг вориси бўлиб қолади.

Қайта ташкил қилишнинг беш шакли мавжуд.

Қўшиб юбориш - ўз фаолиятини тугатган икки ёки ундан ортиқ корхонанинг барча ҳуқуқлари ва мажбуриятларини унга бериш йўли билан янги корхонани вужудга келтириш.

Қўшиб олиш - бир ёки бир нечта корхона фаолиятини тўхтатиб, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини бошқа корхонага бериш.

Бўлиш - юридик шахс ўз фаолиятини тўхтатиб, икки ва ундан ортиқ юридик шахсларга бўлинади.

Ажратиб чиқариш - корхоналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари бир қисмини унга бериш йўли билан янги корхонани вужудга келтириш, яъни бунда юридик шахс таркибидан бир ёки бир неча юридик шахслар ажралади, аввалги юридик шахс ҳам мавжуд бўлиб қолаверади.

Ўзгартириш - янги вужудга келган юридик шахсга қайта ташкил этилган юридик шахснинг барча ҳуқуқлари ва мажбуриятларини бериш йўли билан корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини ўзгартириш, яъни бунда бир ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги юридик шахс бошқа шаклдаги юридик шахсга ўзгаради.

Агрофирмани қайта ташкил этиш умумий қоидаларга асосан ихтиёрий равишда – унинг таъсисчиларининг (қатнашчиларининг) ёки таъсис этилган ҳужжатлар билан ваколатга эга бўлган юридик шахс органи, масалан, аъзоларнинг умумий йиғилиш қарори асосида амалга оширилиши мумкин.

Қўшиб олиш шаклида қайта ташкил этиш ҳолларини истисно қилганда, янгидан вужудга келган юридик шахслар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб юридик шахс қайта ташкил этилган ҳисобланади.

Республикамизда бозор иқтисодиёти муносабатларининг шаклланиши даврида турли мулк шакллариининг мавжудлиги ҳўжалик юритишнинг ҳам ҳар хил кўринишларини вужудга келтириб, тадбиркорлик субъектлари фаолиятига алоҳида эътибор беришни тақозо этмоқда. Маълумки, тадбиркорлик субъектларининг самарасиз фаолият юритиши давлат ва жамият манфаатларига сезиларли зарар келтиради. Ҳар қандай давлат ва жамият ўз ҳудудида фаолият кўрсатаётган ҳўжалик субъектларининг яхши ишлаши тарафдоридир.

Тўғри, бундай ҳолат албатта ачинарли, лекин ундан қутилиб бўлмайди. Бир сўз билан айтганда, юридик шахсни тугатиш масаласи ҳақиқатдан долзарб мавзу бўлиб бормоқда. Ушбу вазиятга мамлакатимизда тўғри баҳо берилиб, қонунда белгиланган тартиб асосида ҳал қилиш учун махсус қонун меъёрлари ва чора тадбирлар ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг нормалари юридик шахсларни тугатишнинг фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солинишини тўлиқ мужассамлаштирган асосий ҳуқуқий ҳужжат бўлса, шу сингари мустақилликка эришганимиздан буён қабул қилинган қишлоқ ҳўжалик корхоналари фаолиятини тартибга солувчи қонунларда эса юридик шахсни тугатишда мазкур соҳанинг ўзига хос хусусиятлари инобатга олиниб ҳуқуқ нормалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик қонунчилигида юридик шахсларни икки хил усулда тугатилишини кўришимиз мумкин.

Биринчиси ихтиёрий усул бўлиб, у қуйидаги асосларга кўра амалга оширилади:

муассислар (иштирокчилари) ёки таъсис ҳужжатлари билан тугатишга ваколат берилган юридик шахс органининг қарорига мувофиқ;

юридик шахснинг фаолият юритиш муддатининг тугаши билан;

уни ташкил этишдан кўзланган мақсадга эришилганлиги муносабати билан;

юридик шахсни ташкил этиш чоғида қонун ҳужжатлари бузилишига йўл қўйилганлиги сабабли, агар бу бузилишларни бартараф этиб бўлмаса, суд юридик шахсни рўйхатдан ўтказишни ҳақиқий эмас деб топганда;

муассислар (иштирокчилар) ёки юридик шахс органи томонидан ташкилотни тугатиш учун етарли бўлган бошқа сабабларни тан олиши билан.

Иккинчиси-мажбурий усулда суд қарори бўйича қуйидагиларга кўра тугатиш амалга оширилади:

фаолиятни тегишли рухсатномасиз (лицензиясиз) амалга ошириш;

қонун томонидан таъқиқлаб қўйилган фаолиятни амалга оширган ёки қонун ёки ҳуқуқий актларни бир неча марта ва қўпол равишда бузиш ҳолатларида;

Фуқаролик кодексида назарда тутилган бошқа ҳолларда суднинг қарорига мувофиқ.

Бозор муносабатлари мамлакат иқтисодиётига қанчалик чуқурроқ кириб келиши ўз фаолиятини самарасиз олиб бораётган юридик шахсларга жиддий таъсир кўрсатмоқда. Шу сабабли 6 ой мобайнида (савдо воситачилик корхонаси эса - уч ой мобайнида) банк ҳисобварақлари бўйича пул операцияларини ўтказиш билан боғлиқ молия-хўжалик фаолиятини амалга оширилмаган, (деҳқон ва фермер хўжаликлари бундан мустасно) ва (ёки) давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан бир йил ичида устав фонди таъсис ҳужжатларида назарда тутилган миқдорда шакллантирилмаган тақдирда ҳам унинг тугатилишига олиб келиши ҳақидаги норма Фуқаролик кодексида мустаҳкамлаб қўйилди.

Масалан, Англияда тугатиш шундай жараёнки Компаниянинг фаолияти тугатилиб, унинг мулки кредиторлар ва аъзолар ўртасида тақсимлаб берилади. Тугатувчи компания бошқарувини ўз зиммасига олади ҳамда ўз активларини йиғади, қарз ва мажбуриятларини тўлайди, аъзолар ўртасида барча ортиқча мулкни тақсимлайди. Компания кейин тугатилади ва компаниялар реестридан ўчирилади. Тугатишнинг қуйидаги 3 тури мавжуд бўлиб:

- ихтиёрий тугатиш;
- аъзолар томонидан ихтиёрий тугатиш;

- кредиторлар томонидан тугатиш.

Ушбу жараёнлар 1986 йилда қабул қилинган “Иқтисодий ночорлик тўғрисида”ги Қонун билан тартибга солинади⁴⁸.

“Юридик шахсни тугатиш – мураккаб ва кўп вақт талаб қилувчи иш” ҳисобланади. Шунинг учун юридик шахсни тугатиш жараёни бир неча босқични ўз ичига олади. Юридик шахс унинг муассислари (иштирокчилари)нинг ёки таъсис ҳужжатлари билан тугатишга ваколат берилган юридик шахс органининг қарорига биноан тугатилиши мумкин. Одатда муассислар ҳам иштирокчилар ҳам ўз ихтиёрлари билан ҳар қандай вақтда тугатиш тўғрисидаги қарорни қабул қилишлари мумкин. Бу уларга берилган ҳуқуқдир. Лекин шу билан биргаликда тугатиш тўғрисидаги қарор қабул қилиш улар учун мажбуриятни ҳам келтириб чиқаради. Суд тартибида тугатиш икки асосда умумий ва махсус асосларда амалга оширилиши назарда тутилади. Умумий асос барча турдаги юридик шахсларга, махсус асос эса алоҳида турдаги юридик шахслар учун тааллуқлидир. Умумий асосларга кўра ўз фаолиятини рухсатномасиз (лицензиясиз) амалга ошираётган ёки қонун томонидан таъқиқланган фаолият билан шуғулланаётган юридик шахсларга нисбатан суднинг қарорига мувофиқ қўлланилади.

Махсус асосга кўра тугатиладиган алоҳида турдаги юридик шахслар қаторига ўз ҳуқуқий мақомини олиб, махсус ҳуқуқ лаёқатига эга бўлган қишлоқ хўжалик корхоналари киради. Одатда, ҳар бир қишлоқ хўжалик корхонасининг ҳуқуқий мақомини ўзига хос хусусиятлари инобатга олинади.

Юридик шахс давлат солиқ хизмати органига тугатиш балансини тақдим этиш билан бир вақтда ҳисоботларни ҳамда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларни тақдим этиши шарт. Шу билан бирга юридик шахсни тугатилиши тўғрисида пенсия фондлари ҳамда суғурта жамғармаларини огоҳлантириб, ўзларининг ҳисоб рақамларини ёпиш чораларини кўриши лозим.

⁴⁸ Keenan and Riches' Business law. – 9th ed. / Sarah Riches and Vida Allen. Printed by Ashford Colour Press Ltd., Gosport, 2013. p.189.

Тугатишда мазкур юридик шахс фаолияти тўлиқ бекор қилиниб, унинг иши тўхтатилади ва мол-мулки тугатилади. Бундай ҳолатда тугатиш комиссияси тузилади. Қоидага кўра, амалиётда тугатиш комиссияси таркибига муассислар (иштирокчилар) тугатилаётган ташкилот маъмурияти вакиллари киради. Тугатиш комиссияси матбуот органларида юридик шахснинг тугатилиши ҳамда унинг кредиторлари томонидан талабларни баён этиш тартиби ва муддати ҳақида хабар эълон қилади. Кодекснинг 55-моддасига мувофиқ бу муддат тугатиш ҳақида хабар эълон қилинган пайтдан бошлаб “икки ойдан кам бўлиши мумкин эмас”.

Тугатиш комиссияси тасдиқланган кундан бошлаб юридик шахснинг ишларини бошқариш соҳасидаги ваколатлари унинг ихтиёрига ўтади. Шунинг алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, мазкур комиссия тугатувчи мустақил ҳуқуқ субъекти бўлиб ҳисобланмайди. У фақат тугатиш жараёнида кредиторлар, қарздорлар, давлат ҳокимияти органлари ва бошқа шахслар билан муносабатга киришиб, тугатилаётган юридик шахс номидан ҳаракат қилади. Тугатиш комиссияси тугатилаётган юридик шахс номидан судда иштирок этади. Тугатиш комиссияси тугатилаётган юридик шахс ҳисоб варақлари очилган банкка тугатиш комиссиясининг рухсатисиз ҳисобдан фойдаланмаслик тўғрисида ариза юборади. Мана шу аризага кўра банк тугатилаётган корхона ҳисоби бўйича кейинчалик юборилаётган ижро ва бошқа ҳужжатларни қабул қилишни тўхтатади. Тугатиш комиссияси барча кредиторларни аниқлаш ва дебиторлик қарзларини ундириш, шунингдек, юридик шахс тугатилаётганлиги ҳақида кредиторларни ёзма хабардор қилиш чораларини кўриш лозим. Дебиторлик қарзларини ундириш мақсадида қарздорларга талаб қўйишлари зарур. Агар қарзларни қайтариш рад қилинса тегишли даъво билан судга мурожаат этиш керак. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонунинг 21-моддасига мувофиқ юридик шахс тугатилаётган тақдирда якуний молиявий ҳисобот тузилади .

Агарда юридик шахс суд тартибида тугатилаётган бўлса, суд унинг муассислари ва иштирокчилари ёки ваколатли органга ўз бурчларини тўғри

бажариш масъулиятини юклайди. Уларнинг бурчлари тугатишни суд қарорида белгиланган муддатда ва тартибда амалга ошириши лозим ҳолос. Лекин суд қарори тўғри ва лозим даражада бажарилмаган бўлса, суд тугатиш комиссиясини тузади ёки тугатувчини тайинлаб, унга тугатишни амалга ошириш вазифаларини юклайди.

Барча кредиторлар билан ҳисоб китоб ишлари ниҳоясига етказилгандан сўнг, тугатишнинг якунловчи босқичи бошланади. Тугатиш комиссияси муассислар ва иштирокчилар билан келишиб, давлат рўйхатидан ўтказувчи орган томонидан тасдиқланган тугатиш балансини тузади. Юридик шахснинг кредиторлари талаблари қондирилгандан кейин қолган мол-мулк унинг шу мол-мулкка ашёвий ҳуқуқларга ёки ушбу юридик шахсга нисбатан мажбурий ҳуқуқларга эга бўлган муассисларига ва иштирокчиларига топширилади. Шундан сўнг юридик шахснинг тугатилиши ҳақидаги ёзув юридик шахсларнинг ягона давлат реестрига киритилиб юридик шахсни тугатиш тамомланган, юридик шахснинг махсус ҳуқуқ лаёқати эса тугаган ҳисобланади.

Давлат рўйхатидан ўтказувчи органга қуйидаги ҳужжатлар тўлиқ топширилган тақдирдагина юридик шахс ягона давлат реестридан ўчирилиши керак:

- ✓ тугатиш комиссиясининг юридик шахсни давлат реестридан чиқариш ҳақидаги аризаси.
- ✓ муассислар умумий йиғилиши баённомаси билан бирга юридик шахсни тугатиш ва тугатиш комиссиясини тузиш тўғрисидаги қарор ёки суднинг тугатиш тўғрисидаги қарори.
- ✓ юридик шахсни тугатиш тўғрисидаги матбуотда эълон берилган нашр.
- ✓ тасдиқланган тугатиш баланси;
- ✓ солиқ органлари ва пенсия, аҳолини иш билан таъминлаш фондлари ҳисобидан чиқилганлик ҳақида маълумот;
- ✓ қонунда белгиланган тартибда аудитор ҳулосаси;
- ✓ банклардан ҳисоб варақларини ёпилганлиги ҳақида маълумотнома;
- ✓ статистика идорасидан классификацион кодни бекор қилиш ҳақидаги хат;

- ✓ кредиторлар билан ҳисоблашгандан сўнг, қолган мол- мулкини иштирокчилар ўртасида тақсимланганлиги тўғрисидаги далолатнома
- ✓ ички ишлар бўлимидан юридик шахс муҳри ва штампини йўқ қилишга топширилганлиги ҳақида маълумотнома.

Юридик шахсни тугатишнинг юқорида санаб ўтилган босқичлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, бири иккинчисини тўлдириб боради. Биронтасининг тўғри бажарилишига эътибор берилмаса, тугатиш жараёнининг аниқ ва изчил амалга оширилишига салбий таъсир этиши мумкин.

III-БОБ. АГРОФИРМАЛАР ҲУҚУҚ ВА МАНФААТЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ КАФОЛАТЛАРИ

3.1. Агрофирмалар фаолияти эркинлигининг кафолатлари ва уларни ҳуқуқий ҳимоя қилиш

Тадбиркорлик субъектлари, жумладан агрофирмалар ўз ташаббуси билан мустақил фаолият кўрсатса ҳам, улар давлатнинг қўллаб-қувватлаши ҳамда мададига муҳтожлик сезади. Қонунчилик билан мустаҳкамланган кафолатлар худди шу вазифалар амалга оширилишига қаратилади. “Ҳуқук нормалари тадбиркорларнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишнинг кафолатидир. Мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан таъминланиши ўз навбатида, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш самарадорлигини ошириш маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, фуқаролар даромадларининг ошиши ва улар фаровонлигини юксалтиришнинг ҳам муҳим гаровидир”⁴⁹.

Агрофирмалар мол-мулкнинг дахлсизлигини, товар ва пул маблағларини эркин тасарруф этишини, ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланишини, ахборотдан фойдаланишини, давлат органларига мурожаат қилишини ва қонунда ман этилмаган ҳар қандай фаолиятни амалга ошириш эркинлигини кафолатлашда “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун муҳим аҳамиятга эга. “Ҳар бир тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган юридик шахс мақомига эга бўлган ёки яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахс энг аввало...” “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунни, шунингдек тадбиркорлик фаолиятида зарур бўлган барча қонунларни яхшилаб ўзлаштириб олиши зарур”⁵⁰.

⁴⁹ Рўзиназаров Ш. “Тадбиркорлик фаолияти субъектлари ҳуқуқ ва манфаатларининг судда ҳимоя қилиниши”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №7. -Т.: Адолат, 2001. 4-б.

⁵⁰ Усмоналиев М., Тоҳиров Ф. —Тадбиркорлик ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №14. -Т.: Адолат, 2001. 25-б.

Битирув малакавий ишимизнинг олдинги бобларида таъкидлаб ўтганимиздек, агрофирмалар ўз фаолиятини хусусий корхона, масъулияти чекланган жамият сифатида олиб бориши мумкин. Бу эса ўз навбатида хусусий корхонага оид нормаларни агрофирмаларга бевосита тегишли эканлигини билдиради. “Хусусий корхона тўғрисида”ги қонуннинг 5-боби хусусий корхоналар фаолияти эркинлигининг кафолатларига бағишланди. Унда хусусий корхона мол-мулкининг национализация ва реквизиция қилинишига йўл қўйилмаслиги, уларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар қандай фаолият турларини амалга ошириши, битимлар тузишда эркинлиги, хусусий корхоналарга тадбиркорлик субъектлари учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар, преференциялар ва кафолатлар татбиқ этилиши, шунингдек солиқ ва текширишлардаги имтиёзлар белгиланди.

Агрофирмалар фаолиятини текшириш асослари ва муддатлари 1998 йил 24 декабрда қабул қилинган “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”⁵¹ги қонун билан тартибга солинади. Унда назорат қилиш шакллари, унинг асосий принциплари, текширишларни ўтказиш учун асос ва текширувчи мансабдор шахсларга қўйиладиган талаблар қонун даражасида белгиланди. Мазкур қонунга кўра (қонуннинг 11-моддаси), назорат қилувчи органлар ўтказадиган агрофирмалар фаолиятини текшириш ўттиз календарь кундан ошиб кетмаслиги ва уларнинг фаолиятига халақит бермаслиги лозим. Шу билан бирга қонун алоҳида ҳолларни назарда тутиб, махсус ваколатли органнинг қарорига биноан бу муддатнинг узайтирилишига йўл қўяди. Лекин қанча муддатга узайтирилиши белгиланмаган. Демак, бу муддат махсус ваколатли органнинг хоҳишига кўра, иш ҳолатларидан келиб чиқиб белгиланади...

⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 1-сон, 8-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 2007 й., 50-51-сон, 506-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2010 й., 37-сон, 314-модда, 51-сон, 485-модда; 2011 й., 37-сон, 374-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда, 41-сон, 543-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда

Мазкур тартиб махсус ваколатли орган томонидан тадбиркорлик фаолияти субъектлари фаолиятига сунъий тўсқинликлар яратилишига, текширув чўзилиб кетишига олиб келиши мумкин, шунинг учун алоҳида ҳолларда ҳам текширувнинг қатъий бир муддати белгиланиши ва ушбу ўринда мутахассисларнинг текширувда комплекс ва комиссиявий иштирокини таъминлаш мақсадга мувофиқ.⁵² Ушбу фикрга қўшилган ҳолда қонунчиликка тадбиркорлик субъектларини текширишнинг энг узоқ муддати 30 кунлиги ва бу муддат узайтирилмаслигига оид императив норма ўрнатилса, мақсадга мувофиқ бўларди.

“Хусусий корхона тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасига биноан, хусусий корхона фаолиятини текширишлар назорат қилувчи органлар томонидан кўпи билан икки йилда бир марта, амалга оширилиши мумкин. Кичик тадбиркорлик шаклидаги хусусий корхоналарнинг молия-хўжалик фаолиятини режали текширишлар кўпи билан тўрт йилда бир марта, бошқалариники эса кўпи билан уч йилда бир марта амалга оширилади. Янги ташкил этилган кичик хусусий корхоналарнинг молия-хўжалик фаолияти улар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан дастлабки уч йил мобайнида режали текширишлардан ўтказилмайди.

Маълумки, Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси мамлакатимиз тадбиркорлик фаолияти субъектларини, шу жумладан агрофирмалар, микрофирмалар, кичик, хусусий корхоналар ва яқка тартибдаги тадбиркорларни ихтиёрий равишда бирлаштирувчи нодавлат нотижорат ташкилотидир. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 22 сентябрдаги “Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси фаолиятини ташкил этишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 441-сон Қарорига мувофиқ, палата назорат қилувчи органлар томонидан ўтказилаётган ҳар қандай текширишларда қатнашиши ва ўз аъзоларини ҳуқуқий қўллаб-қувватлаши белгиланди.

⁵² Ражабов О. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлиги кафолатини таъминлаш” // “Хўжалик ва ҳуқуқ” журнали, 2002 йил 4-сони, 26-б.

Давлатимиз томонидан яратилган имтиёزلардан бири хусусий корхоналарнинг ҳисобот тақдим қилиш тартиби билан боғлиқ эди. Бундан бир неча йиллар муқаддамги мавжуд ҳолат тадбиркорлик субъектларини ўз ишидан кўра, ҳисоботлар тайёрлаш ва топширишга вақти кўпроқ сарфланар эди. “Кичик ... корхоналарнинг ҳисобот тақдим қилишлари масалаларини ҳам қонуний жиҳатдан тартибга солиш бугуннинг кун тартибида турган энг муҳим масалалардан бири саналар эди. Кичик ...корхоналарнинг ҳар ойда 15 хилдан кўп ҳисобот топширишлари тоқат қилиб бўлмайдиган ҳол бўлиб, жумладан меҳнат биржаси, пенсия ижтимоий суғурта, бандлик жамғармалари, статистика идоралари, солиқ инспекцияси, банк ва бошқа ташкилотларга ҳисоботлар тақдим қилиш ҳоллари тадбиркорлар ишининг ривожланишида туртки бўладиган ҳолат бўлмай, балки бюрократик тўсиқлардан бошқа нарса эмас. Бунга озмунча вақт кетадими? Шуниси ҳам етмагандай устига-устак, ҳар бир ҳисобот бланкаси учун ҳақ тўлаши ҳам керак”⁵³.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”⁵⁴ги ПФ-3619-сон Фармонида 2005 йилнинг 1 июлидан бошлаб тадбиркорлик субъектларига нисбатан ҳуқуқий таъсир чораларини фақат суд орқали қўлланиш тартиби жорий этилди. Уларга қуйидагилар киритилди:

1. Фаолиятни тугатиш.

2. Фаолиятни тўхтатиб қўйиш. Фавқулодда вазиятлар, эпидемиялар ҳамда аҳолининг ҳаёти ва соғлиғига бошқа ҳақиқий хавф-хатар юзага келишининг олдини олиш муносабати билан фаолиятни кўпи билан ўн иш кунигача тўхтатиб қўйиш ҳоллари бундан мустасно.

3. Қонунда назарда тутилган ҳолатларни мустасно қилган ҳолда, банклардаги ҳисобварақлар бўйича операцияларни тўхтатиб қўйиш.

⁵³ Сайитов Э. “Тадбиркорликни рағбатлантириш”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №4. -Т.: Адолат, 2001. 24-25-бетлар.

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 23-24-сон, 167-модда; 2006 й., 28-29-сон, 263-модда; 2009 й., 52-сон, 558-модда; 2017 й., 18-сон, 310-модда, 37-сон, 980-модда

4. Молиявий санкцияларни қўллаш. Солиқ ва йиғимларни тўлаш муддатини ўтказиб юборганлик учун пеня қўшиш, шунингдек тадбиркорлик субъекти содир этилган ҳуқуқбузарликдаги айбига иқроор бўлиш ва молиявий санкция жарималарини ихтиёрий равишда тўлаш ҳоллари бундан мустасно.

5. Ҳуқуқбузарлик предметларини давлат даромадига ўтказиш.

6. Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланиш лицензиялари (рухсатномалари)ни ўн иш кунидан кўпроқ муддатга тўхтатиб қўйиш ёки амал қилишини тугатиш ва бекор қилиш (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг комиссиялари ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан бериладиган лицензиялар бундан мустасно).

Мамлакатимизда тадбиркорликни ривожлантириш ва рағбатлантириш учун имтиёзлар ва кафолатлар берадиган қонун ҳужжатларидан бири Солиқ кодексидир. Албатта, тадбиркорлик субъектларига давлат томонидан жорий этиладиган асосий имтиёзлар улар тўлайдиган солиқларга бевосита боғлиқ. Солиқ кодексининг 11-моддасида солиқ тўловчининг ҳақлиги презумпцияси принципи белгиланди. Унга кўра, солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларидаги бартараф этиб бўлмайдиган барча қарама-қаршиликлар ва ноаниқликлар солиқ тўловчининг фойдасига талқин қилинади. Мазкур кодекснинг 269-моддасига биноан, янги ташкил этилган хусусий корхоналар - давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан икки йил мобайнида мол-мулк солиғини тўлашдан озод қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 16 июлдаги “Статистик, солиқ, молиявий ҳисоботларни, лицензияланадиган фаолият турларини ва рухсат бериш тартиб-таомилларини тубдан қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”⁵⁵ги ПФ-4453-сон Фармонида тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим қилинадиган ҳисоботлар, лицензияланадиган

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 29-сон, 327-модда; 2013 й., 45-сон, 584-модда; 2014 й., 29-сон, 356-модда; 2017 й., 2-сон, 25-модда, 23-сон, 448-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.10.2017 й., 06/17/5204/0114-сон)

фаолият турлари ва рухсат бериш тартиб-таомиллари тубдан қисқартирилди, барча солиқ турлари ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ойма-ой солиқ ҳисоботини тақдим этиш бекор қилинди, микрофирмалар йиллик статистик ҳисобот тақдим этадиган бўлдилар.

“Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги рухсат бериш тартиб-таомиллари тўғрисида”⁵⁶ги Қонунда рухсат этиш хусусиятига эга ҳужжат асосида муайян фаолиятни амалга оширишда тадбиркорлик субъекти томонидан бажарилиши шарт бўлган талаблар ва шартлар, рухсатномаларни “бир дарча” орқали кўпи билан 30 кунлик муддатда олиши орқали фаолият юритиши мустаҳкамланди.

Бугунги кунда агрофирмаларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш йўналишларидан асосийси сифатида уларнинг эркин фаолиятини таъминлаш, асоссиз текширишларни олдини олиш ва уларнинг фаолиятига ноқонуний аралашини ҳолатларига чек қўйиш ҳисобланади. Бу тизимда тадбиркорнинг шахси ҳам муҳим ўрин тутди. Биринчи галда тадбиркор ўз ҳуқуқларини, қонуний манфаатларини англаб етган бўлиши ва ҳуқуқий саводхон бўлиши лозим. Акс ҳолда унинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши учун қандай тизим яратилмасин, у самарали фаолият кўрсата олмайди.

Агрофирмалар ҳуқуқларининг кафолатларидан бири улар ишчанлик обрўсининг ҳимоя қилинишидир. Агрофирмалар ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотларга, агар улар ҳақиқатга тўғри келмайдиган бўлса, раддия берилишини суд орқали талаб қилишга ҳақли. Башарти, агрофирмаларнинг ишчанлик обрўсига путур етказувчи маълумотлар оммавий ахборот воситаларида тарқатилган бўлса, айти шу оммавий ахборот воситаларида раддия берилиши лозим. Башарти, бундай маълумотлар ташкилотдан олинган ҳужжатда мавжуд бўлса, бундай ҳужжат алмаштирилиши ёки чақириб олиниши керак. Бошқа ҳолларда раддия бериш тартиби суд томонидан белгиланади.

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 575-модда; 2014 й., 50-сон, 588-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда, 52-сон, 645-модда; 2017 й., 16-сон, 265-модда

Агарда суднинг қарори бажарилмаса, суд қоидабузарга қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорда ва тартибда ундириладиган жарима солишга ҳақли. Жарима тўлаш қоидабузарни суднинг ҳал қилув қарорида назарда тутилган ҳаракатни бажариш мажбуриятидан озод этмайди.

Қонунчилигимизда агрофирмаларнинг ташкил этилишидан тортиб то тугашигача ҳуқуқий ҳимоя қилинади. Улар суд, адлия, савдо-саноат палатаси, турли уюшмалар ва бошқа давлат-нодавлат тизимлар орқали амалга оширилади. Бу ўринда иқтисодий судларининг ўрни бекиёсдир.

Иқтисодий муносабатларда юзага келаётган агрофирмалар иштирокидаги низоларни сифатли ҳал қилиб, одил судловни таъминлаш, қонунчиликни мустаҳкамлаш чораларини кўриш, хусусий корхоналар ҳуқуқий ҳимоясини кучайтириш соҳасида иқтисодий судлар зиммасига юклатилган вазифаларни изчиллик билан амалга оширилиши давом этмоқда⁵⁷.

Тадбиркорлик фаолиятида катта миқдордаги моддий ва молиявий маблағлар билан муомала қилишга тўғри келади. Шунинг билан тадбиркор бошқа тадбиркорлар, корхона, муассаса ва ташкилотлар, ҳатто чет эл корхоналари билан муносабатга киришади. Бундан ташқари бозор иқтисодиёти тизими шароитида кучли рақобатга бардош бериш, банкрот бўлиб қолмаслик учун тадбиркор молиявий муомала қилишнинг сирларини яхшилаб ўзлаштириб олган бўлиши керак. Тадбиркор ўз фаолиятини амалга ошириш жараёнида кўплаб қонун нормаларининг талабларини бажаришга мажбурдир. Тадбиркор ўзининг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлган мажбуриятларни бажармаганлик унинг ўзига ва бошқа тадбиркорлар ҳамда ўзи муносабатда бўлаётган ташкилотга қандай зарар етказилиши мумкинлигини ҳеч қачон эсдан чиқармаслиги керак.

⁵⁷ Юлдашев Ё. “Ҳуқуқий таъсир чораларининг суд томонидан қўлланилишининг ўзига хос хусусиятлари”. // Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Ахборотномаси. 2007. №11, 48-бет.

Бизнингча ҳам ҳар бир тадбиркор ўз имкониятларини тўлиқ англаган ҳолда, тадбиркорликка оид қонунчиликдан мукамал хабар топган ҳолда ва ўз ишига виждонан ёндашган ҳолда амалга оширса - унинг ҳимоясини ўзи таъминлаган бўлади.

3.2. Агрофирмаларнинг мажбуриятлари бўйича жавобгарлик масалалари

Тадбиркорлик фаолиятида жавобгарлик тадбиркорлик фаолияти субъектларининг мажбуриятларидан келиб чиқади. Тадбиркорлик фаолияти субъектларида қуйидаги мажбуриятлар бор:

- ўзлари тузган шартномалардан келиб чиқадиган мажбуриятларни бажаришлари;
- ходимлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилишлари;
- хавфсизлик, экология, санитария, гигиена ва меҳнатни муҳофаза этиш талабларига риоя этишлари;
- реализация қилинадиган товарлар учун қонун ҳужжатларига мувофиқ сертификатларга эга бўлишлари;
- почта манзили ва бошқа реквизитлар ўзгарганлиги тўғрисида тегишли давлат органларини ўз вақтида хабардор қилишлари;
- бухгалтерия, тезкор ва статистика ҳисобини қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ юритишлари ва ҳисоботларни тегишли органларга белгиланган тартибда ва муддатларда тақдим этишлари;
- қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни ўз вақтида тўлаб боришлари;
- ўз ҳуқуқларини амалга оширилаётганларида бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини бузмасликлари;
- ўзларининг устунлик мавқеини суиистеъмол қилмасликлари, бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини камситадиган ўзга ҳаракатлар қилмасликлари;
- ўз ҳуқуқларини амалга ошираётганларида фуқароларнинг соғлиги ва ҳаётига зарар етказмасликлари шарт.

Ушбу мажбуриятлар конун ҳужжатларида мустаҳкамланган бўлиб, табиийки, уларни бузган ёки бажармаган ёхуд лозим даражада бажармаган тадбиркорлик фаолияти субъектининг юридик жавобгарлик масаласи кўрилади. Юридик жавобгарлик ҳуқуқбузарга нисбатан ҳуқуқ нормаларида назарда тутилган санкциялар асосида давлатнинг мажбурлов чораларини қўллаш бўлиб, бунда айбдор шахс муайян ҳуқуқлардан (шахсий, мулкӣ, ташкилий ва ҳоказо) маҳрум этилади. Умумий қоидага кўра, юридик жавобгарликнинг интизомӣ, фуқаролик, маъмурий ва жиноий жавобгарлик турлари назарда тўтилади. Уларнинг субъектлари бўлиб жисмоний шахслар ҳисобланади. Шунингдек, ҳеч бир жавобгарлик турига кирмаган ҳуқуқӣ-таъсир чоралари ҳам бевосита юридик шахслар фаолиятига қаратилади. Юридик шахслар ўз мажбуриятларини бажармаган ёки лозим даражада бажармаган тақдирда унинг ҳуқуқӣ оқибатлари фуқаролик-ҳуқуқӣ жавобгарликка олиб келади.

Тадбиркорлик фаолияти субъектлари, шу жумладан, агрофирмаларнинг фуқаролик-ҳуқуқӣ жавобгарлик масаласи фуқаролик-ҳуқуқӣ муносабатлар нормал муносабатлар бўлганлигидан асосан улар тузган шартнома ва битимлардан келиб чиқади. Уларнинг ҳуқуқӣ ҳолати Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, “Ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқӣ базаси тўғрисида”ги конун ва бошқа ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Юридик адабиётларда фуқаролик ҳуқуқӣ жавобгарлик тушунчаси, шакллари, турлари ва асослари борасида турли хил фикр-мулоҳазалар мавжуд. Хусусан, айрим олимлар фуқаролик ҳуқуқӣ жавобгарликни ҳуқуқӣ муносабатлардан келиб чиқадиган мулкӣ ва номулкӣ характерга эга санкция деб тушинишса, бошқа бир олимлар эса давлат ва жамоат томонидан қўлланиладиган мажбурлов чоралари сифатида талқин этишади... Фуқаролик ҳуқуқӣ жавобгарлик деганда, мажбуриятларни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган шахс (ҳуқуқбузар)га нисбатан фуқаролик ҳуқуқӣ мажбуриятларни юклаш ёки уни муайян ҳуқуқдан маҳрум қилишга асос

бўладиган моддий мажбурлов чоралари тушинилади⁵⁸. Бизнингча, фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик деганда, фуқаролик қонунчилигида назарда тутилган мажбуриятларни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган шахсга нисбатан қўлланиладиган мулкӣ ва номулкӣ мажбурлов чоралари тушинилади.

Баъзи бир хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларининг масъулиятсизлиги ва ташаббус кўрсатмаслиги, етказиб берилаётган маҳсулотлар, бажарилаётган ишлар, кўрсатилаётган хизматлар учун иккинчи корхона билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилишни ташкил қилмасликлари, шу билан биргаликда, тўлов интизомига риоя қилмасдан, шартнома мажбуриятларини мунтазам равишда бузишлари каби салбий ҳолатлар нафақат бозор иқтисодиёти муносабатларининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатиб, унинг ривожланишига тўсиқ бўлиши, шу билан бирга, иккинчи бир хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий аҳволига қажатқич зарба бериб, бу корхоналарнинг мўтадил молиявий-хўжалик фаолияти издан чиқиб, банкротлик ҳолатигача тушишига ва кечиктирилган дебиторлик қарзларининг вужудга келишига сабаб бўлмоқда⁵⁹.

Фуқаролик кодексининг 234-моддасига кўра, мажбурият - фуқаролик ҳуқуқий муносабати бўлиб, унга асосан бир шахс (қарздор) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ҳаракатни амалга оширишга, чунончи: мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, хизматлар кўрсатиш, пул тўлаш ва ҳоказо ёки муайян ҳаракатдан ўзини сақлашга мажбур бўлади, кредитор эса - қарздордан ўзининг мажбуриятларини бажаришни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлади. Мажбуриятлар шартномадан, зиён етказиш натижасида ҳамда бошқа асослардан келиб чиқади.

“Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Қонунда тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги

⁵⁸ Азизов Х. —Хусусий мулк дахлсизлиги ва уни таъминлашнинг айрим масалалари // Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Ахборотномаси. 2007. №12, 27-бет.

⁵⁹ Раҳимов Д. “Тадбиркорлик шартномалари бўйича жавобгарлик масалалари”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №10. -Т.: Адолат, 2001. 9-10-бетлар.

шартномавий муносабатларнинг асосий принциплари, хўжалик шартномаларининг субъектлари, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, хўжалик шартномасини тузиш, бажариш, ўзгартириш ва бекор қилиш тартиби, улар бўйича талабнома ва даъволар билдириш ҳамда шу билан бирга шартнома мажбуриятларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланди.

Шартнома мажбуриятларини бузганлик учун жавобгарлик чоралари ташкилот, корхоналарнинг мулкӣ манфаатдорлигини ҳимоя қилишни таъминлайди, бузилган ҳуқуқларини тиклаш учун имконият яратади, бу ҳуқуқни бузганларга қонуний талаблар билдириш имкониятини беради. Шунинг учун ҳам, “Қонунчиликда шартнома мажбуриятларининг бажарилмаганлик ҳолати, хўжалик юритувчи субъект ҳуқуқларининг бузилиши ва қонуний манфаатларига етказилган зарарнинг даражаси ва миқдори, бунда ҳар бир тарафнинг айби қай даражада эканлиги каби мезонлардан келиб чиқиб, жавобгарликнинг муайян нормалари белгиланган”⁶⁰.

Хусусан, қуйидаги мажбуриятлардан келиб чиқувчи жавобгарлик доираси белгиланади:

- товарларни етказиб бериш муддатлари кечиктириб юборилган, тўлиқ етказиб берилмаган, ишлар бажарилмаган ёки хизматлар кўрсатилмаган ҳолларда, товар етказиб берувчи (пудратчи) сотиб олувчига (буюртмачига) кечиктирилган ҳар бир кун учун мажбурият бажарилмаган қисмининг 0,5 фоизи миқдорида пеня тўлайди, бироқ бунда пенянинг умумий суммаси етказиб берилмаган товарлар, бажарилмаган ишлар ёки кўрсатилмаган хизматлар баҳосининг 50 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим. Пеняни тўлаш шартнома мажбуриятларини бузган тарафни товарларни етказиб бериш муддатларини кечиктириб юбориш, тўлиқ етказиб бермаслик, ишларни бажармаслик ёки хизматларни кўрсатмаслик оқибатида етказилган зарарни қоплашдан озод этмайди.

⁶⁰ Эрдонов А. “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини шартномавий-ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг айрим хусусиятлари”. // Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Ахборотномаси. 2012. №7, 35-бет.

- етказиб берилган товарлар ҳақини ўз вақтида тўламаганлик учун сотиб олувчи (буюртмачи) етказиб берувчига ўтказиб юборилган ҳар бир кун учун кечиктирилган тўлов суммасининг 0,4 фоизи миқдорида, аммо кечиктирилган тўлов суммасининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорида пеня тўлайди.

Умуман олганда, қоидага кўра юридик шахс раҳбари ёки ходими шартнома мажбуриятларини бажармаган ёки лозим даражада бажармаган тақдирда, шунингдек зарар етказишдан келиб чиқувчи мажбуриятлар юзасидан келиб чиқувчи жавобгарликни шу юридик шахснинг ўзи бўйнига олади. Бунда албатта фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик назарда тутилади.

“Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Қонунга биноан, шартнома мажбуриятлари хўжалик юритувчи субъект мансабдор шахснинг айби билан бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган, унинг томонидан хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағлари ва бошқа мол-мулки мақсадга номувофиқ фойдаланилганлиги аниқланган, тўлов интизоми бузилган, хўжалик юритувчи субъект банкротликка дучор қилинган ёки шартнома муносабатлари соҳасида бошқа қоидабузарликлар содир этилган тақдирда, хўжалик юритувчи субъектнинг мансабдор шахси фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка, маъмурий жавобгарликка, шунингдек жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Бундан ташқари, Фуқаролик кодексининг 1001-моддасига мувофиқ, бошқа шахс (меҳнат мажбуриятларини бажараётган ходим, транспорт воситасини бошқарувчи шахс ва ҳ.к) томонидан етказилган зарарни тўлаган шахс бу шахсга нисбатан, агар қонунда бошқача миқдор белгиланмаган бўлса, тўланган товон миқдорида қайта талаб қилиш (регресс) ҳуқуқига эга.

Агрофирмалар қонун талабларини ва мажбуриятларни бажармаганлиги оқибатида ваколатли органнинг мурожаати асосида суд томонидан фаолиятни тугатиш, тўхтатиш, қайта ихтисослаштириш, банклардаги

ҳисобварақлар бўйича операцияларни тўхтатиб қўйиш, молиявий жазо чораларини қўллаш, лицензияларнинг амал қилишини тўхтатиб туриш ёки уларни бекор қилиш ва бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари қўлланилиши мумкин.

Фаолиятни тугатиш чораси қўлланганда агрофирма мажбурий тарзда тугатилади. Фаолиятни тўхтатиб туришда бирон фаолият билан муайян вақт давомида ёки бирор ходиса рўй бергунга қадар шуғулланиш тақиқланади. Фаолиятни қайта ихтисослаштириш чораси қўлланганда олдингисидан бошқа ишлаб чиқариш фаолиятига ўтиш мажбурияти юклатилади. Банклардаги ҳисобварақлар бўйича операцияларни тўхтатиб қўйишда корхона ўзининг ёки ўзганинг маблағларидан фойдаланиши тўхтатилади. Молиявий жазо чоралари солиқ, божхона ва бошқа қонун талаблари бузилган ҳолатларда жарима ёки пеня кўринишида қўлланилади.

Солиқ кодексига кўра, солиқ тўловчининг ушбу кодексда жавобгарлик белгиланган ғайриқонуний айбли қилмиши (ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги) солиққа оид ҳуқуқбузарлик деб эътироф этилади. Агрофирмалар солиққа оид ҳуқуқбузарликка йўл қўйган ҳолатларда уларга нисбатан молиявий санкциялар қўлланилади.

ХУЛОСА

Мазкур мавзуни тадқиқ этиш жараёнида агрофирмалар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг илмий-назарий ҳамда ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш, ушбу соҳани тартибга солиш механизмининг самарадорлигини ошириш мақсадида амалдаги қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги хулосаларга келинди:

I. Илмий-назарий хулосалар:

1. Агрофирмалар-қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг саноат билан интеграциясига (бирлашмасига) асосланган агросаноат тизимида ўзига хос муҳим аҳамиятга эга. Агрофирмалар қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, маҳсулотни қулай вақтларда сотиш, экспортга чиқариш иш кучини йил давомида бандлигини, пировард натижада ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишни таъминлашга имкон беради.

2. Агрофирмалар фаолияти аграр ҳуқуқ, фуқаролик ҳуқуқи, тадбиркорлик ҳуқуқи билан тартибга солинади.

3. 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Хусусий корхона тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида мулкдор ягона жисмоний шахс томонидан тузилган ва бошқариладиган тижоратчи ташкилот хусусий корхона деб эътироф этилади. Бу ерда “тузилган” сўзи ўтган замон маъносини ифодаловчи сўз бўлиб, хусусий корхоналар нафақат ушбу қонун қабул қилингунча, балки ундан кейин ҳам ташкил этилади. Шунинг учун бу сўзни “тузиладиган” сўзига алмаштириш мақсадга мувофиқ.

4. Айниқса, интернет тармоғи орқали рўйхатдан ўтишда тадбиркорларга берилаётган имтиёзлар фикримизни далили бўла олади. Шартномаларни интернет орқали тузиш

II. Қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар:

1 . Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги 42-сонли қарори билан тасдиқланган “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 7 бандини Вазирлар

Маҳкамасининг 2017 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» 2016 йил 28 октябрдаги ПҚ-2646-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 66-сон қарорига мувофиқлаштириш лозим. Чунки, низомнинг 7 бандида “Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357-сон қарори билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида низомга мувофиқ давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади” деган қоида сақланган. Ваҳоланки, бу низом юқоридаги қарор асосида бекор қилинган.

2. Агрофирмалар фаолиятини текшириш асослари ва муддатлари 1998 йил 24 декабрда қабул қилинган “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади. Қонуннинг 11-моддасида назорат қилувчи органлар ўтказадиган тадбиркорлар фаолиятини текшириш ўттиз календарь кундан ошиб кетмаслиги ва уларнинг фаолиятига ҳалақит бермаслиги лозимлиги белгиланган. Шу билан бирга қонун алоҳида ҳолларни назарда тутиб, махсус ваколатли органнинг қарорига биноан бу муддатнинг узайтирилишига йўл қўяди. Лекин қанча муддатга узайтирилиши белгиланмаган. Демак, бу муддат махсус ваколатли органнинг хоҳишига кўра, иш ҳолатларидан келиб чиқиб белгиланади... Мазкур тартиб махсус ваколатли орган томонидан тадбиркорлик фаолияти субъектлари фаолиятига суъбий тўсқинликлар яратилишига, текширув чўзилиб кетишига олиб келиши мумкин, шунинг учун алоҳида ҳолларда ҳам текширувнинг қатъий бир муддати белгиланиши ва ушбу ўринда мутахассисларнинг текширувда комплекс ва комиссиявий иштирокини таъминлаш мақсадга мувофиқ. Қонунчиликка тадбиркорлик субъектларини текширишнинг энг узоқ муддати 30 кунлиги ва бу муддат

узайтирилмаслигига оид императив норма ўрнатилса, мақсадга мувофиқ бўларди.

3. Агрофирмалар тижорат ташкилотлари ҳисобланади ва қонунда назарда тутилган ҳар қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклда ташкил этилиши мумкин. Хусусан, хусусий корхона сифатида ҳам фаолият юритишлари мумкин. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида тижоратчи ташкилотлар сифатида тўлиқ ширкат, коммандит ширкат, масъулияти чекланган жамият, қўшимча масъулиятли жамият, очик ва ёпиқ акциядорлар жамияти, шўъба хўжалик жамияти, қарам хўжалик жамияти, ишлаб чиқариш кооперативлари, хўжалик юритиш ҳуқуқига асосланган унитар корхона, оператив бошқарув ҳуқуқига асосланган давлат унитар корхонаси кўрсатилган ва уларнинг ҳуқуқий мақоми белгиланган. Хусусий корхоналар ҳам қонун асосида вужудга келган юридик шахсларнинг бир туридир. Фикримизча, қонунда назарда тутилган ташкилий-ҳуқуқий шакллардан бири бўлган хусусий корхона ҳуқуқий мақомига оид норма Фуқаролик кодексига киритилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

4. Республикамиз тадбиркорлари фаолиятида фьючерс шартномасининг тобора ортиб бораётган аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига фьючерс шартномасига оид нормаларни киритиш мақсадга мувофиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Раҳбарий адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимиغا киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ – Т.: «Ўзбекистон», 2016. -56 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Г. Халқ сўзи. 2017 йил 22 декабрь.// <http://www.prezident.uz/uz/lists/view/1371>
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Т.: «Ўзбекистон», 2017.-104 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 39 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. // Ўзбекистон Республикаси кодекслари. – Тошкент: Адолат, 2015 й.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 40-41-сон, 433-модда; 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 52-сон, 555-модда; 2011 й., 37-сон, 374-модда; 2012 й., 37-сон, 421-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 88-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; 5-сон, 89-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2005 й., 21-сон, 148-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; , 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда, 52-сон, 555-модда; 2010 й., 35-36-сон, 300-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 84-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 52-сон, 555-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги янги тахрирдаги Қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 18-сон, 201-модда; 2013 й., 18-сон, 233-модда, 41-сон, 543-модда; 2014 й., 49-сон, 579-модда, 50-сон, 588-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда, 52-сон, 645-модда; 2016 й., 52-сон, 598-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда

7. Ўзбекистон Республикасининг “Хусусий корхона тўғрисида”ги Қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 й., 1-2-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2011 й., 37-сон, 374-модда; 2012 й., 37-сон, 421-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда

8. Ўзбекистон Республикасининг “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 1-сон, 10-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 110-модда; 2007 й., 29-30-сон, 297-модда, 50-51-сон, 506-модда; 2011 й., 51-сон, 542-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда; 2014 й., 4-сон, 45-модда, 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон

9. Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 9-сон, 170-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 31-32-сон, 315-модда; 2011 й., 51-сон, 542-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда; 2017 й., 37-сон, 978-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/463/0634-сон

10. Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 1-сон, 8-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 2007 й., 50-51-сон, 506-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2010 й., 37-сон, 314-модда, 51-сон, 485-модда; 2011 й., 37-сон, 374-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда, 41-сон, 543-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда; 2017 й., 1-сон, 1-модда

11. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги рухсат бериш тартиб-таомиллари тўғрисида”ги Қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 575-модда; 2014 й., 50-сон, 588-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда, 52-сон, 645-модда; 2017 й., 16-сон, 265-модда

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.11.1996 йилги “Хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналарга бериладиган қўшимча рағбатлантириш омиллари ва имтиёзлар тўғрисида”ги ПФ-1652-сонли Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси,

1997 й., 1-сон, 2-модда; 1998 й., 4-сон, 62-модда; 1999 й., 6-сон, 155-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 4-6-сон, 37-модда; 2017 й., 22-сон, 411-модда

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалигида ҳисоб-китоблар тизimini такомиллаштиришга оид туб чора-тадбирлар тўғрисида” ги 1997 йил 11 мартдаги ПФ-1734 –сон фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. <http://lex.uz/docs/358645>

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизimini янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3619-сон Фармони.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 23-24-сон, 167-модда; 2006 й., 28-29-сон, 263-модда; 2009 й., 52-сон, 558-модда; 2017 й., 18-сон, 310-модда, 37-сон, 980-модда

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3709-сонли Фармони.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 2-сон, 6-модда; 2009 й., 10-11-сон, 105-модда; 15-сон, 180-модда; 2011 й., 4-5-сон, 32-модда; 2011 й., 52-сон, 558-модда.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 16 июлдаги “Статистик, солиқ, молиявий ҳисоботларни, лицензияланадиган фаолият турларини ва рухсат бериш тартиб-таомилларини тубдан қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4453-сон Фармони.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 29-сон, 327-модда; 2013 й., 45-сон, 584-модда; 2014 й., 29-сон, 356-модда; 2017 й., 2-сон, 25-модда, 23-сон, 448-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.10.2017 й., 06/17/5204/0114-сон)

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сонли фармони.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда, 37-сон, 982-модда.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизimini тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2017 йил 9 октябрдаги ПФ-5199-сонли фармони.// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.10.2017 й., 06/17/5199/0078.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 11 январдаги ПҚ-255-сонли “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислох қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 2-сон, 8-модда, 27-сон, 246-модда; 2009 й., 15-сон, 180-модда; 2010 й., 20-сон, 151-модда; 2011 й., 52-сон,

561-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.11.2017 й., 07/17/3398/0282-сон

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 мартдаги ПҚ-2505 сонли Қарори билан тасдиқланган “2016-2020 йилларда озиқ-овқат маҳсулотлари хом ашё базасини, мева-сабзавот ва гўшт-сут маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни янада ривожлантириш, ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажмларини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги давлат дастури. //Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2016 г., № 51, ст. 580, 2017 г., № 33, ст. 833.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2017 йил 10 октябрдаги ПҚ-3318-сон қарори.// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.10.2017 й., 07/17/3318/0094-сон; 19.01.2018 й., 06/18/5304/0591-сон; 27.04.2018 й., 07/18/3680/1110-сон.

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2018 йил 26 апрелдаги ПҚ-3680-сон қарори.// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.04.2018 й., 07/18/3680/1110-сон

23. Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сон қарори билан тасдиқланган “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисида”ги низом.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 17-18-сон, 143-модда; 2005 й., 21-сон, 152-модда; 2011 й., 31-сон, 326-модда; 2013 й., 1-сон, 8-модда; 2014 й., 10-сон, 105-модда; 2016 й., 18-сон, 190-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.12.2017 й., 09/17/1021/0465-сон, 23.01.2018 й., 09/18/34/0605-сон

24. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 42-сонли қарорига мувофиқ “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисида” Низом.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 11-сон, 84-модда; 2009 й., 10-11-сон, 115-модда, 15-сон, 190-модда; 2012 й., 8-9-сон, 85-модда

25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» 2016 йил 28 октябрдаги ПҚ-2646-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 66-сон қарори билан тасдиқланган “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги низом.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари

тўплами, 2017 й., 7-сон, 89-модда, 29-сон, 693-модда, 33-сон, 863-модда, 38-сон, 1049-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.10.2017 й., 09/17/810/0095; 23.01.2018 й., 09/18/34/0605-сон; 23.01.2018 й., 09/18/40/0609-сон

III. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов асарлари

1. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.:Ўзбекистон, 1995. 42-Б.
2. Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Тошкент: “O’zbekiston” НМИУ, 2011. 432-Б.
3. Каримов И. А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир // Тошкент: “O’zbekiston” НМИУ, 2015. 251-Б.

IV. Махсус адабиётлар:

1. Ибратов Б. Тадбиркорлик ҳуқуқи. -Т.: Молия, 2001. 144-б.
2. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. 1-қисм. -Т.: ТДЮИ, 2006. 365-366-б.
3. Gulyamov S.S. Xalqaro savdo huquqi. –Tashkent: TDYuI. 2009. 60 b.
4. Mary Keenan, Sarah Riches and Vida Allen. Keenan and Riches’ Business Law. Pearson Education Limited. 2013. -p 218
5. Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. “Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги”. Ўқув қўлланма.-Т.: “ЎзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси” босмахонаси нашриёти, 2016. – 257 б. 12-бет.
6. Пугач И.Л. “Кичик ва оилавий бизнес: ташкил этиш ва ривожлантириш”. Тадбиркорлар учун қўлланма. 2012. 9-б. Рус тилидан ўзбек тилига таржима. // www.ced.uz.
7. Топилдиев В. Таъсис шартномаларининг назарий ва амалий муаммолари. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 2006. – 57 б.
8. Юлдашев Ж.И. Акциядорлик жамиятлари – фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида. Юрид.фан.номз.дисс. –Тошкент. 2008. – 53 б.
9. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳлар. 1-жилд. –Тошкент: Виктор – пресс. 2010. -111 б.
10. Раҳимов Д. “Тадбиркорлик шартномалари бўйича жавобгарлик масалалари”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №10. -Т.: Адолат, 2001. 9-10-бетлар.
11. Рўзиназаров Ш. “Тадбиркорлик фаолияти субъектлари ҳуқуқ ва манфаатларининг судда ҳимоя қилиниши”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №7. -Т.: Адолат, 2001. 4-б.
12. Усмоналиев М., Тоҳиров Ф. “Тадбиркорлик ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №14. -Т.: Адолат, 2001. 25-б.

14. Сайитов Э. “Тадбиркорликни рағбатлантириш”. Тадбиркор ҳуқуқий кутубхонаси. №4. -Т.: Адолат, 2001. 24-25-бетлар.

15. Азизов Х. “Хусусий мулк дахлсизлиги ва уни таъминлашнинг айрим масалалари”.//Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Ахборотномаси. 2007. №12, 27-бет.

16. Караходжаева Д. “Юридик шахс институти”. // “Ҳаёт ва қонун” журнали, 2004 йил 4-сони, 21-б.

17. Ражабов О. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлиги кафолатини таъминлаш” // “Хўжалик ва ҳуқуқ” журнали, 2002 йил 4-сони, 26-б.

18. Раҳмонкулов Х.Р. О понятии юридического лица.// Хўжалик ва ҳуқуқ журнали, 2003 йил 6-сони, 62-65-б.

19. Рўзиев Р. “Тадбиркорлик фаолиятида шартноманинг аҳамияти ва шартномавий муносабатларни такомиллаштириш масалалари”. // “Хўжалик ва ҳуқуқ” журнали, 1999 йил 8-сони, 41-б.

20. Олий ҳўжалик суди томонидан кассация инстанциясида кўрилган ишлар. 18-1003/15720 - СОНЛИ ҚАРОР. 2010 йил 11 октябрь (кўчирма). <http://huquqburch.uz/uz/article/147/>

21. Саидғозиева Н., Мирзаев Ф. “Хусусий корхонада мажбурият бўйича жавобгарликнинг айрим масалалари”. // Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Ахборотномаси, 2006 йил 2-сони, 48-б.

22. О.И.Ҳалимов, А.Р.Садыков, Н.Болтаев. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида агрофирмалар фаолиятини ривожлантириш. <http://maqolalar.uz/iqtisodiyot-va-boshqaruv/qishloq-xojaligi-iqtisodiyoti/1182-itisodietni-modernizaciyalash-sharoitida-agrofirmlar-faoliyatini-rivozhlantirish.html>

23. Э.И. Эргашев. Аграр тармоқ ҳўжаликларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва омиллари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2015 йил.

24. Эргашев В. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилиги бўйича мулк ҳуқуқининг тушунчаси ва мазмуни. // Ўзбекистон Қонунчилиги таҳлили. -Тошкент, 2006. -№1. –Б. 32.

25. Эрдонов А. “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини шартномавий-ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг айрим хусусиятлари”. // Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Ахборотномаси. 2012. №7, 35-бет.

26. Юлдашев Ё. “Ҳуқуқий таъсир чораларининг суд томонидан қўлланилишининг ўзига хос хусусиятлари”. // Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Ахборотномаси. 2007. №11, 48-бет.